

Ս Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԴԷՄ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ
Ժ. ՏԱՐԻ

1936 թ. ԳՈՒՆՈՒԱՐ
ԹԻԻ 1

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՐԱՌԱՄԱՂԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԻԿՈՒԹԵԱՆ

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

	Երես
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ	
— Ամանոր եւ Ծնունդ.	* * * 1
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ	
— Ի Ծնունդ Փրկչին.	Պետրոս Մեքսարափոս 6
ԴՐԱԿԱՆ	
— Երբեմն . . .	Յ. Օշական 14
ՔՆՆԱԲԱՆԱԿԱՆ	
— Աւետարանի Մոգերը եւ Հայոց Պատմութիւնը.	Նոսար 17
ՊԱՏՄԱԿԱՆ	
— Ս. Պրոկոպիոսի եկեղեցին Երուսաղեմի մէջ. Մկրտիչ Եպս. Աղաւունքի	20
ԵՐԱԺՇԱՏԳԻՏԱԿԱՆ	
— Գովիսա վարդապետ, Անձը եւ Դործը.	Շ. Բ. Պերպերեան 23
ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԴԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ	
— Երուսաղեմի կործանումը. Հրեաները ինչո՞ւ եւ ի՞նչպէս կորսնցուցին իրենց անկախութիւնը.	Վ. Մելիքեանց 29
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ	
— Ամսօրեայ լուրեր.	32

Ի մուտս Նոր Տարւոյ, եւ սեմին վրայ Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ Ս. Ծննդեան եւ Աստուածայայտնութեան տօնին, «ՍԻՈՆ», պաշտօնաթիւերէ մ.ա.թ. Աթոռոյ Սրբոց Յակովբեանց, իր յարգելի բաժանորդներուն եւ ընթերցողներուն, իր բարգաւաճման սատարողներուն եւ լրտեսեան պատուական Ազգիս կը ներկայացնէ Ն. Ա. Սուրբ Ուխտիս Ս. Պատրիարք Զօր եւ Պատուարժան Միաբանութեան ջերմագին շնորհաւորութիւնները եւ սիրալիր զգացմանց հաւաստիքը:

Նա որ աղբիւրն է ամենայն բարութեանց, շնորհէ՝ խաղաղութիւն ամենայն աշխարհի, պարգեւէ՝ բարօրութիւն եւ մխիթարութիւն համօրէն Ազգիս Հայոց, եւ հաստատութիւն եւ պայծառութիւն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ:

Աղօթենք ամէնքս որպէսզի Նոր տարւոյ վարագոյրը բացուի իրքեւ արշալոյս՝ այսպիսի երջանկաբեր տարիի մը:

Ս Ի Ո Ն

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ

Բոլոր երկիրներու համար ՍԻՈՆի Տարեկան բաժնեգինն է

Անգլ. Ելի 6 (Ամեր. Տօլ 1.50) կամ անոր համարժէքը.

Եւամսեայ կամ վեցամսեայ բաժանորդագրութիւն չկայ:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՆՏԻԿ Է

Հասցէ՝ Rédaction de la Revue Arménienne ՏԻՈՆ

Patriarcat Arménien

JÉRUSALEM — Palestine

Ենթահակալութեամբ կը ծանուցանենք որ, վասն բարգաւաճման ՍԻՈՆի, Լոնսոնէն, այրի Տիկին Սաբեմիկ Գույումճեան նուիրեց Եկու անգլ. ոսկի:

Ս Ի Ո Ն ՆՈՒԻՐՈՂՆԵՐ 1936-Ի ՀԱՄԱՐ

Հոգ. Տ. Մուշեղ Վրդ. Հայրապետեան՝ Երուսաղէմէն, Բարեշ. Արմենակ Սրկ. Ոսկերիչեանին՝ Ս. Աթոռ. — Տիար Արշալուր Գոյումճեանին՝ Գահիրէ:

Հոգ. Տ. Վահան Վրդ. Գէորգեան՝ Երուսաղէմէն, Տ. Վարդան Քհնյ. Վարդեբեանեանին՝ Հայէպ. — Տ. Յակոբ Քհնյ. Քէլէմեանին՝ Հաճի-Հապիպի. — Պր. Թորոս Փուշեանին՝ Պրաղիլ:

Հոգ. Տ. Կիրեղ Վրդ. Իսրայէլեան՝ Երուսաղէմէն, Տ. Մաշթոց Քհնյ. Իսրայէլեանին՝ Նոր-Ջուղա:

Հոգ. Տ. Սիոն Վրդ. Մանուկեան՝ Երուսաղէմէն, Տօքթ. Ա. Պարոնիկեանին՝ Աթէնք. — Տիար Վ. Խաչերեանին՝ Գահիրէ. — Տիար Յ. Զազրբեանին՝ Աղեքսանդրիա:

Բարեշ. Խաչիկ Սրկ. Մանուէլեան՝ Երուսաղէմէն, Տիար Մանուէլ Համալեանին՝ Հայէպ.

Տիար Կարապետ Քաջախեան՝ Երուսաղէմէն, Տիկ. Նուէր Տիւսիգեանին՝ Միւլանս:

Տիար Լեւոն Քաֆէրեան՝ Թրօյէն, Ն. Ե. Արժ. Տ. Դեանդ Քհնյ. Բարունակեանին՝ Թրօյ, Ն. Ե.

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՄԱՆՈՐ ԵՒ ԾՆՈՒՆԴ

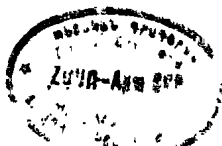
Բառակազմական իմաստէն շատ աւելի, որ առաջին և նիւթական նշանակութիւնն է այս սնունին, անոր բարոյական նշանակութիւնն է անշուշտ որ կը շահադրուէ կրօնական զգացումը:

Նոր Տարին, իբրև տոմարագիտական կամ բնաբանական իմացում, ո՞ր և է արժէք պիտի չունենար քրիստոնէական գիտակցութեան համար, եթէ «նոր կեանք»-ի կամ «կեանքի նորոգութեան» զաղափարը չբերէր անմիջապէս իրեն հետ: — Արդէն իր խորքին մէջ ալ այդ չէ՞ միթէ բառին իսկական իմաստը: Ամանոր էապէս պէտք է նշանակէ ոչ թէ տարիի նոր կամ ուրիշ միութիւն մը, հինին վրայ աւելցուած կամ անոր յաջորդած, այլ նոյն տարին ինքնին, իբրև ժամանակի մաս մը, նորոգուած իր շարժումին մէջ, ինչպէս ինքն իր վրայ դարձող անիւ մը, բնական կամ եղանակային շրջանի մը բոլորումով:

Նորոգուած կեանք. մարդկային դատումին համար մտերիմ բան մը կայ այս զաղափարին մէջ, վասնզի այդ երևոյթն է որ կը պարզէ բովանդակ բնութիւնն ալ՝ իր տիեզերական արտայայտութեան ամբողջ տարողութեանը մէջ, ամէն զիծի վրայ. զարնան հետ՝ բուսականութեան և առհասարակ բնդհանուր կենսականութեան, արևադարձերուն հետ՝ աստեղային շրջաններուն լրման եւ վերստին սկսումին, մթնոլորտային շարժումներու կրկնութեան, կայլն, յայտնաբերութեամբ: Ու պէտք է գիտել թէ, այս ամէնուն մէջ ալ, նորոգութիւնը տեղի կ'ունենայ ներքնապէս, ներսէն դէպի դուրս աճումով և ոչ թէ դուրսէն դէպի ներս շրջափոխութեամբ. իւրաքանչիւր՝ կատարումով իր բնութեան համապատասխան կամ իր ներքին էութիւնը կացուցանող օրէնքի մը: Մտքը կ'աճի իր մէջէն, այսինքն իր միլիոնավոր նախ. տիեզերական եղելութիւնները կ'իրականան իրենց լինելութեան պատճառը յօրինող սկզբունքներուն իրադրութեամբ:

Բայց նոր տարւոյ պատկերին առջեւ խորհրդածութեանց առարկան բարոյական կեանքն է և պարտի լինել անշուշտ առաւելապէս: — Արդ, փութանք ըսել թէ, ինչպէս ուրիշ շատ անգամներ՝ նոյնպէս և այս պարագային, նոյն օրէնքն է որ կը դրծէ բնական և բարոյական կեանքին մէջ հաւասարա-

1934

705-66

147-93

1934 4 ա հ

պէս: Ներքո՛ւստ, իր մէջէ՛ն է որ կը նորոգուի և կ'աճի մարդս բարոյապէս. Աւետարանի զգացուցած «վերստին» կամ ըստ ոմանց «վերուստ» ծնունդն իսկ, որ նորոգումին ամենէն կենդանի իրականութիւնն է, ներքին կեանքին մէջ է որ կը կատարուի: Հոգեկան կեանքն է ճշմարիտ նորոգումին վառարանը մարդկային անձին մէջ. ու նոր տարւոյ առաջին առաւօտուն, երբ նայուածքը յանկարծ իր դիմացը կամ սեղանին վրայ կը տեսնէ տարեթիւի տարազին վրայ կատարուած թուանշանային պզտիկ փոփոխութիւնը, միտքը ասոր՝ բարոյական աճումին կամ նորոգութեան է որ կ'երթայ ամենէն աւելի:

Ամանոր, ի՞նչ անդիմադիր հրապոյր է այն՝ զոր այդ բա՛ռը միայն ունի կարծես ամենէն ցամաք, և խորհրդաւորութեանց ամենէն քիչ ընդունակ հոգիներու վրայ անդամ: Դեռ սր մը առաջ ճնշող մտահոգութեանց ներքև մթնցած աչքերը, ի լուր այդ ձայնին, կը լուսաւորուին յանկարծ ներքին նշոյլներէ, շողիւններէն յոյսին, որ, տրոփող սրտին խորը անվրէպ հսկող ճրագ, բոց կ'առնէ յանկարծ՝ իբրև մօտեցուած լուցկիէ մը՝ այդ անունէն միայն:

Նորոգումին մեծագոյն պայմանը հինը թօթափելու յօժարութիւնն է. ու առաջին շարժումը՝ զոր ամանորին մտածումը կուտայ մեզի, անցեալը մոռնալու միտումն է, գէթ այնչափ՝ որչափ կարելի է և կարևոր, տեղ բանալու համար նոր վիճակի մը: — Այդ վիճակը յուսալու ինքնեկ տրամադրութիւնն է: Նոր տարիին արեւածագը յոյսին առաւօտն է գերազանցապէս: Ամենէն վհատ սիրտն անգամ նոր յալոցութիւններու, անցեալին տխուր կողմերը մոռնալու պատրաստակամութիւններ կը զգայ իր մէջ. ու ստիկա՝ տեսակ մը ուրախութեամբ, որ եթէ ոչ երջանկութեան նմանող՝ այլ մարդը դէպի անոր տանող բան մը ունի իր մէջ, ոչ միայն որովհետև մարդիկ իրենց փափաքածն է որ կը յուսան ընդհանրապէս, այլ որովհետև ունեցածէն աւելի յուսացածն է որ կրնայ վայելել մարդս:

Բնուած է թէ յոյսին և երկիւղին միջև ծփանք մըն է մարդկային կեանքը. մէկէն կամ միւսէն այլամերժօրէն տարուիլը անշուշտ բարի վախճանի մը չէ որ կը մղէ զմեզ, քանի որ մէկ պարագային՝ միամիտ ինքնախաբուծեան զոհ կ'իջնանք ի վերջոյ, և միւսին՝ կ'աղաւալուծուի պարգապէս մեր մէջ ամէն ինչ որ սկիզբ մը պիտի լինէր աշխատութեան և առաքինութեանց. բայց, ինչ որ ալ ըսուի, անտարակուսելի է թէ յոյսը աւելի լաւագոյն խորհուրդներ կուտայ մարդուս քան երկիւղը: Յեոյսը, կ'ըսէ Կէօթէ, փոթորկուտ զիշերին մէջէն նշմարուած արշալոյսն է՝: «Անիկա, կ'ըսէ ուրիշ մը, զաղափարին յաղթական գնացքն է յաւիտեանականութեան ճամբուն վրայ»: Կը պատմուի թէ Մեծն Ալեքսանդրը, արշաւանքի մեկնելէ առաջ, իր ամբողջ ունեցածը միշտ կը բաշխէր իր բարեկամներուն. ու երբ կը հարցնէին իրեն թէ իրեն համար ի՞նչ պիտի պահէր, «Յոյս», կը պատասխանէր դիւցազնը: Ամէն անոնք որ, իրենց խելքին ու ձեռներեցութեան ապաւինած, խիզախ քաջութեամբ կը խոյանան դէպի իրենց առջև բացուած ասպարէզը, կրնան պատահ մը հաց չուսննալ իրենց պայուսակին մէջ. բայց եթէ պարպուած չէ իրենց սիրտը յոյսէն, յալոցութիւնն է որ կը ժպտի իրենց: «Ի գուր իմ վրաս կը ճնշեն բանտին պատերը, յոյսին թևերն ունիմ ես», կը գրէր Ա. Շէնիէ. ու կը հաւատար ազատութեան:

Աւելի ճիշդ պիտի լինէր ըսել. վասնզի կը հաւատար ազատութեան: Յոյսը ծնունդն է հաւատքին: Զի կրնար յուսալ նա, որուն հոգիին խորը ցամաքած է հաւատքին ահլը: Որքան ճշմարիտ է առաքելային խօսքը, «Յուսացուած բաներուն հաստատութիւնն է հաւատքը»: որ է ըսել. Յոյսը հաւատքով միայն կրնայ լինել հաստատուն: Կրնայ յոյս ունենալ նա միայն որ հաւատքն ունի արդարութեան, ճշմարտութեան, ազատութեան և սիրոյ իտէպին. ուրիշ բանով, չեն յուսահատիր անոնք միայն, որոնք կը հաւատան Աստուծոյ: Յուսալ կարենալը՝ իր մէջ ապրելու և սիրելու հնարաւորութիւն և կամք ստեղծել կարենալն է. չեն վախնար խոթող ապագայէն անոնք որ հաւատքի իւզովը լեցուած յոյսին լապտերն ունին իրենց ձեռքը: Ու Ամանորը, Յոյսին տօնը, ատու համար է որ Տօնն է նաև կեանքին, կեանքի նորոգութեան պայծառ ըմբռնումին:

Կ'ըսենք այսպէս. որովհետև անպտուղ կեանքը հաւատար է մեռելութեան, ու, չլինելու համար այդպէս՝ անհրաժեշտ է նորոգ ոյժերու ներարկումը կեանքէն ներս, նոր յոյսերով, նոր ներշնչումներով, միշտ աւելի բարձր եւ ազնուագոյն ըմբռնումներով: Իսկ այդ ամէնը, այսինքն կեանքին նորոգութիւնը իր բարոյականին մէջ ստուգապէս իրագործած կ'ըլլայ մարդ, երբ իր զոյու-թեան տամենէն նշանակալից հանգրուաններուն առջև կանգ առած՝ կարենայ խորհիլ թէ ի՞նչ նոր ոգի պիտի կարող ըլլայ հարկադրելու ինքզինքին, աւելի աշխոյժով և աւելի մեծ արդիւնքներով կատարելու համար իր կոչումին իրեն մատնանշած պարտականութիւնները, ու եթէ լրջօրէն ճիշդ ընէ մանաւանդ մըտածելու նոր պարտականութեանց վրայ, որոնց կարենայ լծուիլ, աւելի լեցունկ գործունէութեան մը վերածելու համար իր կեանքը:

Նոր սարուոյ առաւօտը ամենէն պատեհ պահն է այդ կարգի թելադրու-թիւններով ոգևորելու համար սիրտը: Ո՛րքան աւելի անընդունակ լինի մէկը՝ այդպիսի ոգևորութեան մը, այնքան նուազ կ'արժէ ան իբր մարդ: Պարտակա-նութեան զաղափարը, կ'ըսէ Թէն, բարի եւ գեղեցիկ նպատակի մը համար ան-ձին կողմէ անձին վրայ եղած ստիպումին զաղափարն է: Պարտականութեան գիտակցութիւնն է որ կը շինէ պատուազգածութիւնը, ամենէն բարացուցական գիծը մարդկային արժանաւորութեան: Ո՛վ որ չունի պարտականութեան զգա-ցում, չի կրնար գիտնալ թէ ի՞նչ է իրաւունքը. գի այս վերջինէն չէ որ կը ծնի աւալինը, այլ ան է որ ծնունդ կուտայ ասոր: Ու ոչ այնքան իր իրաւունքին տէր դառնալով է որ մարդ կը ստանայ երջանկութիւն, որքան կատարելով իր պարտականութիւնը: Երկուքն ալ նոյնն են անշուշտ էսպէս. երկուքն ալ, պար-տականութիւնն ու իրաւունքը, պէտքէն կը ծնին մեր մէջ. ու իրենց միջև ե-ղած տարբերութիւնը յաճախ սա է որ՝ այլոց նկատմամբ զգացուածը իրաւունք կը կոչուի. մինչ անձին մասին զգացուածը պարտականութիւն կը ճանչցուի. միայն թէ պարտականութիւնը բարոյական տեսակէտով շատ աւելի տիրական բնոյթ ունի քան թէ իրաւունքը. զի ես պէտք չէ որ ուրիշին վրայ ունեցած իմ իրա-ւունքն զգամ այնքան հրամայական կերպով, որքան անիկա՝ ինձի հանդէպ ու-նեցած իր պարտականութիւնը. ուրիշ բացատրութեամբ՝ իմ իրաւունքս ուրիշին պարտականութեանէն պէտք է մակաբերուի, քան թէ անոր պարտականութիւնը իմ իրաւունքէս:

Պարտականութիւնն է կեանքին, ազատ կեանքին, զիտակցութեան առանցքը: Անոր համար է որ Ռուսո կ'ըսէր «Մէկ բան մը, միակ զիտութիւն մը կայ, զոր պէտք է սորվեցնել պզտիկներուն, պարտականութեան զիտութիւնը»: Պարտականութիւնն է միակ կապը, որով իրարու հետ յարաբերութեան մէջ կ'ապրին մարդկութեան զանազան մասերը: Ընկերային կեանքը՝ իրարու նկատմամբ եղած պարտականութեանց փոխադարձումն է միայն: Որպէսզի չը խանգարուի կեանքին ներդաշնակութիւնը, պէտք է որ բոլոր մարդիկ հաւատան պարտականութեան ու զիտման թէ մարդկային բոլոր պարտականութիւնները կ'ամփոփուին ամենէն աւելի արգարութեան և սիրոյ մէջ: Այս երկու առաքինութիւնները հակառակ չեն բնաւ իրարու, եթէ մտածենք թէ արգարութիւնը չի կրնար անպատճառ նոյնանալ միմիայն օրէնքին հետ, ոչ միայն որովհետեւ փոփոխական է ան ժողովուրդէ ժողովուրդ և դարէ դար, այլ նաև որովհետեւ զլիաւորաբար արդիւնք է յեղեղուկ փորձառութեանց և յաճախ թիւր ըմբռնումներու: մինչ սէրը, լինելով աստուածային այն ներշնչութիւնը որ միայն կրնայ ուղղել բնութեան ծնած անհարթութիւնները եւ մարդկօրէն նկատումներէն պատճառուած անիրաւութիւնները, զերսզանց արգարութիւնն է ինքնին: Պէտք է խօսիլ միայն ճշմարտութիւնը. պէտք է գործել միշտ բարին. որպէսզի ամէն պարագայի մէջ ջանահար լինինք կատարելու մեր պարտականութիւնը. վասն զի հոգեկան նոյն բերուածն է որ միտքը կը տանի ճշմարտութեան ու խիղճը՝ պարտականութեան:

Հին ատեն, ամէն ամսամուտ (կաղանդ = ձայն ալ կամ ազդարարել), մասնաւորաբար Յունուարինը, պարտականութեանց յուշածումի օրն էր: Քուրմը այդ օրը կը ծանուցանէր պաշտամունքի օրերը, որպէսզի մարդիկ ըստ այնմ պատրաստուէին իրենց կրօնական պարտականութիւններուն: Այդ սովորութիւնը, թէև բոլորովին հեթանոսական, բայց չտարամերժուեցաւ Քրիստոնէութենէն: Հռովմէական եկեղեցւոյ մէջ երբեմն օրինական պարտականութիւն էր որ կղերները ամէն ամսոյ սկիզբը եպիսկոպոսին հրաւերով կամ արտօնութեամբ հաւաքուէին, իրենց քննութեան յանձնուած աստուածաբանական խնդրոց մասին խորհրդակցելու համար: Նոյնպէս, Թ. դարուն, Փրանսայի և Գերմանիոյ մէջ կար կաղանդաց Ընկերութիւն կոչուած միաբանութիւն մը, որուն անդամները ամէն ամսոյ սկիզբը կը գումարուէին, այդ ամսուան ընթացքին իրենց կատարելիք բաւականական հրահանգութեանց վերաբերմամբ տնօրինութիւններ ընելու համար:

Թէ ամանորը, կամ, նուազագոյն ձևով մը՝ ամսամուտը նոյն իսկ, կաւոլի և յետոյ, մարդոց իրենց պարտականութիւնները յիշեցնելու, այսինքն հուզեալ և բարոյական նորոգումի պատեհութիւն մը եղած է ընդհանրապէս, կը հաստատուի ուրեմն պատմական յիշատակներով: — Իրաւունք չենք զգար անշուշտ մեզի, հարցնի վրայ այդ տեսակէտով նայելով, խորհիլ թէ այսպիսի առնչութիւն մը կրնայ հաստատուիլ Ամանորին և Փրկչի Ս. Մնունդի տօնին սերտ մերձակցութեան մէջ: Մնունդի և Աստուածայայտնութեան մասին ծիսագիտական ուսումնասիրութեամբ մը, ասկից առաջ, այս թերթին մէջ պարզած ենք արդէն մեր հայեացքը այդ առթիւ: Բայց, ոչ ոք, կը կարծենք պիտի կարենար արգիլել զմեզ այդ երկու օրերուն, Կեանքի տօնին և Քրիստոսի ծննդեան տօն

նին — թէ իսկ պատահական — այդ մօտաւորութեանը մէջ տեսնելէ թելադրական խորհուրդ մը:

Ամանորէն, այսինքն կեանքի տօնէն, անմիջապէս յետոյ հանդիպած առաջին տօնը, որ Աստուածորդւոյն ծննդեան յիշատակին փառաբանութեան է նուիրուած, կրնանք նկատել կոչ մը կամ ազդարարութիւն մը, մեզի ուղղուած, հասկնալու համար թէ մարդիկ ի՞նչ կերպով, ի՞նչպիսի ներշնչումներով եւ ի՞նչ պարտականութեանց կատարումով պիտի կարենան արժէքաւորել իրենց կեանքը: — Արդարեւ, Քրիստոսի ծնունդը, այսինքն Անոր աստուածային լրութեան մարմնաւորեալ եւ մարդացեալ յայտնութիւնը մեր մէջ, ինքն իսկ, իբրեւ պատմական եղելութիւն եւ իբրեւ կրօնական «խորհուրդ մեծ եւ սքանչելի», հրաշալիօրէն կը ցուցնէ զայն մեզի: Անոր Միռնիզը՝ մեր վերածնութիւնն է մեր հոգեկան կեանքին իսկութեանը մէջ: Աստուծոյ մտածումովը, զԱստուած մեր մէջ զգալու, մեր ըմբռնումը անոր ներգործութեամբը սրբելու ջանքն է որ պիտի լուսաւորէ կեանքին խորհուրդը եւ միզի հասկնալէ անոր արժէքը:

Առանց կրօնքին ուղիղ ազդեցութեանը, կեանքը ուրիշ բան պիտի չլինէր ստուգիւ, եթէ ոչ անիտէալ եւ խօյական դեգերանք մը խառնակ արահետներու երկայնքին, անծանօթ՝ այն ճամբաներուն, որոնցմէ միայն մարդ կրնայ հասնիլ բարձրագոյն գագաթներ:

★ ★ ★

ՀԱՒԱՑՔԻ ՆԻ ՄՅԱՆՈՒՄԻ ՅՈՒՐՈՐ

ՔՐԻՍՏՈՆԵՒՆ ՈՒՂԻՂ ԶԱՆԱՊԱՐՀԸ

Լոյսը կը ծագի արդարեւ ճամբուն վրայ, ու անդադար կը մեծնայ՝ մինչև որ տիւր իր կատարելութեան մէջ ըլլայ: Առանց յանդգնութեան, առանց յամառութեան, ընդհակառակն խռնարհութեամբ եւ ակնածութեամբ՝ քրիստոնեան յառաջ կ'ընթանայ ամբողջութեամբ մը եւ անշուշտ գիծի մը վրայէն, առանց բնաւ մէկ կամ միւս կողմ հակելու: Կրնայ յաճախ անորոշ մնալ երբեմն այն երբեմն այն բանին՝ բայց ոչ բնաւ, երկար ատեն, պարտականութեան մասին: Իր ճամբան դժուարին է թերեւ եւ ցից, բայց ուղիղ: Դէպի յաւիտեանութիւն իր ճամբուն վրայ, աւելի կը սիրէ վերջ աստանալ քան մուրճի: Չի մտահոգուիր երբեք թէ կրնայ վիրաւոր ու արիւն լուայ հասնիլ, կերթ է որ հասնի: Ու իր քայլերէն իւրաքանչիւրը, նախորդին գիծին վրայ շարունակուած միտ, զինքը միշտ աւելի կը մօտեցնէ նպատակակէտին:

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՆ՝ ԻԱՆԱՍՏԵՂԾ ՄԸ

Անբրկանօրէն, բանաստեղծը մարդուն լուսագոյնն է միշտ. բանաստեղծը, պահ մը եւ բոլորովին հայեցողական ուրրոյ մը մէջ, տեսակ մը վերածնած մարդ է. անոր պատկերն է գոնէ. ու ճշմարիտ նոր մարդը, Աստուծոյ հոգիին շունչովը երկրորդ անգամ ստեղծուած մարդը, ինքն ալ կրնայ պատկերը ըլլալ բանաստեղծին. վառնդի ինքն ալ, ինչպէս բանաստեղծը մարդն է իրաւ պէս հասած բարձրութեանը զուտ գաղափարին, բայց գաղափարի մը՝ որ իր կարգին իրականութիւն է, իրողութիւն մը կը դառնայ. գաղափարի մը՝ որ կեանք մը յառաջ կը բերէ, եւ որ կը վերածնցնէ ամբողջ մարդը: Վաճմ, պաշտելի բանաստեղծութիւն: Ճշմարիտ ստեղծագործութիւն, բանաստեղծութիւն բառին ճշգրիտ իմաստին համեմատ, բայց ստեղծագործում ամբողջ մարդու մը, որ միանգամայն մտածումս սէր եւ գործունէութիւն է, ու մարդու մը, որ կը մտածէ, կը սիրէ եւ կը գործէ՝ ըստ Աստուծոյ:

Ա. Վ.

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Ի ԾՆՈՒՆԴ ՓՐԿՁԻՆ

ՅԱՏՐԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Տ Ե Ս Ի Լ Ա.

ՀՐԵՇՏԱԿ

Երկնակառոյց կամարներէն լուսավառ,
 Թեթեւ թեւովը զեփիւռին իջած վար,
 Ձեզ կը բերեմ լուրը անճառ բարութեան:
 Ահա լոյսի կ'փոխուի խաւարը դաժան.
 Ահա կ'ծագի այգն ըղծալի սուրբ տիւին,
 Ու շաւիղներն աստեղանձ կը բացուին.
 Ո՛վ մահացուք, խաղաղութի՛ւն ձեզ յաւէտ.
 Ա՛լ ձեր պարտքին տրոուած է ձեզ մուրհակն ետ.
 Ձի արքայից արքա՛ն ծընաւ ձեզ այսօր.
 Մարմնացած Բանն, անժամանակ Որդին Հօր:
 Առնելով լուրը այս բարի,
 Տիեզերքն ամբողջ պիտի բերկրի.
 Բայց ամենէն աւելի դուք, ո՛վ մարդիկ,
 Որ աշխարհի սանձը ձեր ձեռքը ունիք,
 Ու երկրի վրայ դժմբով անո՛ր կը նմանիք:
 Ձեր իրաւունքն են խինդն այլ եւս ու խրախոյս.
 Ձի ամէնուն արդար բաժինն է ա՛լ յոյս:
 Պիտի զօղէ խաղաղութիւնն իրարու
 Գահն ու գերին, ցարդ իրարմէ միշտ հեռու.
 Ջաւակներով պիտի լեցուին արքունի
 Առագաստները: Նա որ ա՛յնքան ունի
 Ձեզի համար սէր եւ գորով անծնողի՛ր՝
 Ի՞նչպէս կըրնար ձեզ չը շնորհել իր բարիքներն անխնտիր.
 Վրտանգներէ ալ ազատ՝
 Պիտի պանդուխտն սնցնի կըտրէ լեռներ շատ.
 Մըրրիկներէ ապահով՝
 Նաւ ու նաւորդ պիտի անցնին գետեր եւ ծով.
 Աստղերը հաշտ պիտի ըլլան ա՛լ ձեզի հետ
 Ու պիտի ձեր կեանքը դառնայ երջանկաւէտ.
 Անմեղութիւնը պիտի գայ
 Ու բընակի երկրի վըրայ:

Տ Ե Ս Ի Լ Ա.

ՍԷՐ, ՀԱՒԱՏՔ, ՅՈՅՍ

Ս Է Ր

Այն ցանկալի օրը, ուրեմն, հասաւ արդ,
 Քաղցրիկ քոյրեր, ցանկալի օրն այն զուարթ,
 Ձոր ձեզ կանուխ գուշակեցին երգերն այն

Յորդանանու կարապետերուն նուիրական:
 Ինչպէս յայտնեց ձեզ աւետիսն հրեշտակին,
 Ինչ որ կրրցած է հաւատալ ձեռնէ մին,
 Ինչ որ եղած է արդէն յոյսը միւսին,
 Իմ միջոցաւ ահա կ'առնու արդ մարմին.
 Մըսուրքին մէջ կուլայ ցուրտէն զոփայով ինծ համար ան,
 Ան որ կուտայ եղանակաց եւ աստղերուն միշտ հրաման.
 Յաւերժական արեւաշող իր զահոյքէն իջած վար,
 Կ'ենթարկուի արկածներուն դժժնեայ օդին՝ ինծ համար:

ՀԱՒԱՏՔ

Ոչ ոք քան զիս կրնայ ըլլալ բնաւ զըւարթ.
 Ե՛ս էի որ, թէեւ գաղտուկ, մինչեւ ցարդ,
 Մեծարեցի միշտ՝ մըթին
 Գաղտնիքը մեծ խորհուրդին:
 Հաւատացի, չը տեսայ.
 Ա՛լ ըստուեր չէ. լոյս է սա.
 Իմանալին ցարդ մըտաց
 Ա՛լ կը տեսնեմ աչքով բաց.
 Բայց երջանիկ եմ, երջանիկ եմ եւ ես.
 Երջանկագոյն, նոյն իսկ, այո՛, քան ըզբեզ:

ՅՈՅՍ

Ես, ճըմարիտ արեգական նորածագ
 Գէթ հեռուէն տեսնելով այդք յըստակ,
 Կ'ըսպասէի անոր ծագման, որ հիմա
 Եկած՝ հասած է. ահա.
 Ա՛խ, ցընծութիւն քեզ, հոգի իմ, ասկէ վերջ
 Ո՛չ մէկ բարի իղծ չը մընայ պիտի ստերջ.
 Ամէն ագնիւ երազ պիտի անխափան
 Յանգի ըստոյգ եւ իրական կատարման:

ՀԱՒԱՏՔ

Քէպէտեւ կոյր էի ես,
 Բայց երջանիկ այս դէպքն աչքիս դէմ յանդիման էր կարծես.
 Ես յուսացուած բաներուն հաստատութիւնն եմ անճառ.
 Ու ծածկուած խորքերու յայտնագործումը պայծառ.
 Երկրի ծոցին մէջ թաղուած սերմը փոքրիկ
 Ձի ցուցըներ երբեք տերեւ ու ծաղիկ.
 Սակայն իր մէջ ունի ան՝ նուրբ մաշկին տակ
 Տերեւը, բոյսն ու ծաղիկը բովանդակ:

ՍԷՐ

Ազնուական է պայքարն այն բանովէ՛ն՝
 Թէ ամենէն աւելի շատ ո՞ւմ ձեր մէջ
 Պէտք է լինի խընդառիթ՝ օրը ծնընդեան
 Բանին, օրը գերեղարծին մարդկութեան:

ՅՈՅՍ

Հասարակաց խընդութեան մէջ ինծ է անկ

Մեծագոյն մասը հրրճուանքին. զի ե'ս ցանգ
 եղայ բոլոր մարդոց ընկերն անբաժան,
 Իրենց կեանքի արկածներուն մէջ դաժան.
 Տապալին մէջ Նոյի հետ ես էի որ
 Կուրծք տըւի միշտ մըրրիկներու ահաւոր:
 Երբ ամպրոպները թօնրկէց պայթեցան
 Ու տարափները տեղացին դղրդածայն,
 Ես էի որ իր ընտանեացն ահաբեկ
 Ներշնչեցի սփոփ առաւել քան երբեք.
 Ինծմով, ի հնումըն, նահապետն Աբրահամ
 Կըրցաւ սուրը բըռնել աջովն հայրախնամ.
 Ու անտըրտունջ, ոչ մէկ կընճիւ իր դէմքին,
 Զոհին սեղանն հանել միակ իր որդին:
 Մեծ ազգասէրն, եգիպտական առաջնորդ,
 Աստուածային պատգամներուն սուրբ միջնորդ,
 Ինծմով դիմեց. ու բըռնաւ որն ռիսերիմ
 Խարդաւելով պատրանքներով մըտերիմ,
 Ճեղքեց ալիքն երիտրական ջուրերուն,
 Ու տարաւ հօտն անթաց ոտքով շատ հեռուն:
 Իմ շընորհիւ է որ մըշակը չ'ըզգար
 Ազդեցութիւնն ամբան տօթիկն վնասակար.
 Կը բըրտնի, բայց ոչ իր գործը, ո՛չ քըրտինքն
 Ձեն նեղեր, չեն մըտահոգեր երբեք զինքն:
 Իմ շընորհիւ է որ բանաին մէջ տըխուր,
 Հէք յանցաւորը կը սփոփուի մըտադիւր.
 Կը մոռնայ վիշտը սըրտին
 Ու շըղթայից շառալին

Մէջէն նուագներ լըսել երբեմըն կը կարծէ իր հոգին

Ս Է Ր

Մեծ են, այո՛, քու խընդութեանդ պատճառներն,
 Զի ճըշմարտուած կը տեսնես այլ եւս ըստուերն,
 Եւ մեզի յուշ կ'ածես արդիւնքը անոր:
 Զի խորհուրդի պատկեր մ'է այն տապալն՝ որ
 Հաւաքավայրն եղաւ բոլոր սուրբ ոգւոց
 Զորքս կ'այրէր մէկ հաւատքի միակ բոց.
 Ու ծերունի նահապետին հրամայած
 Զոհը՝ տիպն էր անոր որով Հայրն Աստուած
 Կ'ուզէ այսօր մեզ փըրկել մեղքի կեանքէն դառնահեծ.
 Իսկ ընտրեալ բանակին Կարմիր Մովէն անցըր մեծ,
 Ու խորտակուիլը շըղթայից բովանդակ
 Է ճըշմարիտ ազատութեան նըշանակ,
 Զոր կը շնորհէ մահացուաց
 Աստուածորդին մարմնացած:
 Երկնից արթնան միշտ յայտնի չի բարբառիր,
 Ինչպէս երբեմն ամպին մէջէն շնորհածիր՝
 Որտընդոստ փայլակներով ցոլարծակ.
 Տիեզերքն անոր կ'ամբին է խօսքն համարծակ.
 Կը խօսին այդ գործերը, պէտք է որ մարդ
 Միտ դընէ միշտ անոնց հոգւով լուրջ ու զուարթ:

ՀԱՒԱՏՔ

Ինչ որ անոր բերկրանքին իբրեւ պատճառ կուտաս ցոյց,
 Իմինիս եւրս նոյնքան պէտք է նկատուի ապացոյց:
 Ամէն բարեաց՝ որոնց յոյսն ունի՝ ես ինքս եմ պատճառ.
 Ծ'ս ժողովեցի, ե'ս, Յակոբ նահապետի խօսքն ու բառ,
 Որոնցմով ան գուշակեց ծագումը այս սուրբ օրունան:
 Գանձեցի գայնս՝ յոյսին մէջ. ինծմէ՝ ուսաւ ամէն բան.
 Առանց ինծի, ան ոչինչ իմանալու չէ ընտել.
 Ո'վ որ առանց ինծ ժրպրհի բնութեան գաղտնիքը քննել,
 Խօլական բերտ մոլորութեանց մէջ կ'իյնայ,
 Զիշտ՝ երբ ինքզինքը շատ ներհուն կ'ըզգայ նա:
 Ոմանք մեկնել կը ծրգտին ո'ւսկից է յոյսն աստղերուն,
 Եւ կամ թէ ո'վ կը վառէ վարսամն՝ երկնից խորն, հեռուն.
 Այդ ամէնն են բարբաճանք. անոնց բնաւ մի՛ հաւտար դուն.
 Առանց վտանգի չի կըրնար վերթել միտքը մարդուն,
 Եթէ ինծմով չառնու թռիչ
 Եթէ ինծի հետ գիտութեան աղբերակէն չըմպէ ջինջ:

ՍԷՐ

Ջուգահանգէտ իրարու՝ տեսակէտով պարծանքի,
 Երկուքիդ ալ սիրտն անշուշտ նոյն բերկրանքին կը յանգի.
 Հաւատքն Յոյսին ոյժն է անխռով.
 Յոյսն՝ Հաւատքին սնունդն ու կորով,
 Ինչպէս վրտակն ու մայրի
 Կուտան միմեանց, մէկը՝ հիւթ, միւսն հովանի,
 Երկուքէդ ո'րն ալ յաղթական թէ լինի,
 Իւրաքանչիւրդ միմեանց յաղթող էք անճիգ
 Ջուր տեղ ուրեմն իրարու հետ մի՛ վիճիք:

ՀԱՒԱՏՔ

Այո՛, այո՛, ինծ համար շատ աւելի
 Ուրախութիւնն հաւասար՝ է սիրելի:

ՅՈՅՍ

Այո՛, այո՛, չէ խընդութիւնն՝ հընար ինծ,
 Եթէ իմ քոյրըս չէ ինծի խընդակից:

ՀԱՒԱՏՔ

Եթէ ուրախ պէտք է լինիմ.

ՅՈՅՍ

Եթէ հըրճուանքն է բաժինն իմ,

Ի ՄԻԱՍԻՆ

Այդ քու շնորհիւդ է ահա,
 Աստուածային սէր անմահ:

ՀԱՒԱՏՔ

Երկըրպագենք ի միասին
 Արեգական նորածին.

Որ ծայրէ ծայր՝ աշխարհի
Կը ճաճանչէ սէր բարի :

Ս Է Ր

Կ'ողբայ ոսոխն ամէնուն .

Հ Ա Խ Ա Տ Ք

Երկիրն ամբողջ խաղաղութեամբ կը բերկրի

Ս Է Ր

Այժմէն ի բաց կ'երթան վիշտերը երկրի .

Հ Ա Խ Ա Տ Ք

Արհաւիրքը կ'անհետի :

Յ Ե Ս Ի Լ Պ .

Ն Ո Յ Ն Ք

Ս Է Ր

Այս հրաշքէն ի՞նչ բարիքներ
Մարդը պիտի չըսպասէր :

Հ Ա Խ Ա Տ Ք

Ամէն ինչ որ խոստացուեցան՝
Տակաւ կուգան երեւան .

Յ Ո Յ Ս

Տարիին չորս եղանակներն ա՛լ չունին
Իրենց համար զատ շրջաններ առանձին .
Կը խըլէ տիւն ժամերէն շատը ցայգին :

Հ Ա Խ Ա Տ Ք

Ռազմիկներուն մէջ՝ զէնքի պիտի ալ հուրը շիջի .
Ու նախանձէն ծնունդ առած հեռը հետզհետէ զիջի :
Պիտի փակուի ինքն իր վրայ մեհեանին դուռն Յանոսի .
Խաղաղութեան ծայնը երբ մարդոց սիրտին հետ խօսի :
Մաղաւարտներ եւ զրահներ, ջարդուփրշուր քնկեցիկ ,
Արիւնոտ սուրն ու դաշոյն , մահուա՞ն երեւմըն գործիք ,
Դարբինին սուրբ սալին վրայ պիտի դառնան կեանքի երկ ,
Որ ժիր ծեռքով մըշակեն բանան ակօս կիսահերկ .
Անտառին մէջ եւ արտին , իրիկուան դէմ ու առտուն ,
Եթէ պահիկ մը հովիւն հանգչի , անոր անուշ քուն
Պիտի բընաւ չը խռովի պատերազմի ժրխորէն .
Մայրը , վտանգէն անկասկած , ոչ թէ վախէն՝ այլ սէրէն
Միայն պիտի իր սրբտին
Վըրայ սեղմէ իր որդին .

Յ Ո Յ Ս

Ահա ըստոյգ դարն ոսկի , ոչ անիկա՝ գոր դեռ այլ
Առասպելաց հետ հին Յոյնն յօդեց միտքով մը մըռայլ ,
Որովք մարդերը հելլէն Լ'օրիորդները սովոր

էին միմեանց հետ այնպէս շաղակրատել ամէն օր,
 Ու փոխելով մերթ դէպքերն ու մերթ դէմքերը մարդոց
 ջընորական խոհերու յօրինեցին հիւսք մը հոծ:
 Քերթողք յետոյ գիրքերու մէջ հաւքեցին ամէնն այդ.
 Բայց կուրուցիւնն ապագայ սերունդներուն՝ բացայայտ
 Կերպով չկրցաւ նախահարց առասպելները հերքել,
 Ու սուտն ու պիղծ՝ զերդ խորհուրդ՝ մեծարուեցան անարգել:

Այդ խաբուսիկ քստուերներն ու երագները անհետ

Պիտի լինին ա՛լ յաւէտ:

Ո՛վ սիրելի տիւ, քու շողերդ երջանկութիւն կը ծագեն.
 Ոչ թէ որովհետեւ բոյսերն քեզմով ընծիւղ կ'արծակեն,
 Ոչ թէ որովհետեւ ծառերը կը թօթուեն սառն ի բաց,
 Այլ վասնզի խաղաղութիւն դուն կը բերես մահացուաց.
 Ու հոգիներն կը մերկանան խաբկանքին քողը խաւար,
 Եւ երկընքին՝ իրենց առջեւ՝ կը բացուի լայն ճանապարհ:

Ս Է Ր

Դեռ գործը մեծ չէ աւարտած, տակաւին
 Զոհը անպարտ պէտք է տանիմ սեղանին:
 Ե՛ս մարդացած աստուածորդւոյն շրթներուն՝
 Քաղցրացուցի դառն ըմպիլիքը լեղւոյն.

Սուրբ սեղանին վըրայ ինծմով պիտի իջնեն ի ճաշակ՝
 Անմահական մարմինն հացն ու բաժակ.

Անծախելի կերակուր.

Եւ կըթոտած քայլերուն ոյժ ու կազդոյր.

Ու զողներուն՝ փրկութիւն,

Եւ դեղեկոտ սրտախի՛ն նեցուկ հաստատուն:

Ա՛հ, որչափ քաղցր է զերի հոգւոյն դարձին լինել զոհ.

Ու փոխանակ տիրելու, ծառայ լինել սիրտով զոհ:

Ասոնք ամէնքն անբաւ սիրոյ են նըշան,

Սակայն լըքնաղն է ամենէն ինքնին ան՝

Որ այս կերպով մինչ կը շնորհուի քաւութիւն,

Քան շնորհընկալը՝ կը բերկրի շնորհատուն:

Հ Ա Ի Ս Տ Ք

Իմ օրէնքիս քաղցրը լուծին ներքեւ արդ

Ահա կուգան ամէն կողմէ հոգւով զուարթ,

Ամէնքը, խուժն ու դուժն՝ ազգերն մեղապարտ,

Ոյց հայրենիքը անծանօթ էր մեզ ցարդ.

Պիտի ամէնքն ինծ հետ գան, դէպի ամբիծ լոյսն անշէջ,

Պատգամաւոր սուրբ, ամէն մին, կըրելով ինքն իր մէջ,

Բանին շնորհաց ծիրն՝ ըմպած հոգիաբուէս աղբիւրէն.

Ու խօսելով անծանօթ մեզի բարբառը իրեն:

Եւ անոնց մէջ պիտի պարզեմ յաղթութեան

Երկինքն ի վեր բարձրացող սուրբ մի նըշան.

Ու պիտի այսպէս ըզգետնեմ չարաչար

Գոռզներուն ժանտ՝ ժըպրհութիւնն անդադար:

Յ Ո Յ Ս

Իսկ ես ալ նոյն եռանդով պիտի հրահրեմ հոգիներն

Որ վրկաներ բեր՝ արեամբ յայտնեն քեզի իրենց սէրն:

ՀԱՒԱՏՔ

Ոչ թէ միայն քաջ սիրտերն պիտի կրուին ինձ համար,
Այլ երկչոտներն ալ ինձմով արիացած՝ անդադար
Պիտի կանգնին խրախուսող՝ քաջերու էն անըզոյշ,
Սպառնալիքին դէմ անհղ բռնաւորաց խուժադուժ՝
Պիտի չվախնայ խիզախն ծաղկահասակ կոյսն ամբիժ,
Նա տանջանքները անգուժ կը քամահէ անկըսկիժ .
Սա՛ շղթաներն, բոցն, ուրիշ մը՝ զազանաց վրկանիկ
Կատաղութիւնն ու ժանիք :

Ս Է Ր

Ան որ ծընաւ արքայից արքայ՝ քիչ վերջը նորէն
Պիտի դառնայ վեր, երկինքը, զօրքերու հետ հրեղէն .
Նրստիլ իր Հօր աջակողմն . ու կամարներն երկնային
Պիտի մընան ընդ միշտ բաց . ա՛լ պիտի բնաւ չը փակուին .
Անոնց փականքն իրենց քով պիտի պահեն ծըկնորսներն,
Որոնք ընտրեց երկնից տէրն :
Ու նաւերին, առջի պէս, ո՛չ թէ չընչին որսերու
Համար, փոքրիկ ծովերու սահմանին մէջ, այլ հեռու
Պիտի քըշն շարունակ զանոնք դէպի կողմեր կոյս,
Ծագէ ի ծագ, դէպ հարաւ՝ դէպի հիւսիս տանել լոյս .
Պիտի տեսնեն մարդիկ թէ ինչպէս նաւերն ապահով
Կ'առագաստեն այեաց վրայ, մրրիկներուն յաղթելով :

Չընչին փայտին պիտի հոգն ի՛մ պարտքն ըլլայ .

Այեկոծուած ծովուն վրայ :

Յո՛յսը պիտի բանայ թեւերը նաւին,

Ճոխացնելով առատ՝ աւարն հաւատքին,

Ու թըռչանքին անոր՝ թափ,

Ու վազքին՝ տայ պիտի շտապ :

ՀԱՒԱՏՔ

Գիտեմ թէ միշտ նաւերուն նաւապետներն առաջին
Կը փափաքին որ իրենց վարած ղեկերն փոխանցուին
Իրենցմէ՛ վերջ, դարէ՛ դար,
Տեսուչներու իմաստուն, հաւատարիմ եւ ճարտար .

Յ Ո Յ Ս

Ահա կ'անցնին առջեւէն աչքիս՝ շարքերը երկայն
Յաջորդներու սըրբազան .
Որոնք իրենց գործերով նրմանողներ միշտ եղան
Նախնիքներու նուիրական :

Ս Է Ր

Երբ ընտրութեան ծագի հարկ, գործ արդարեւ դըժուարին,
Երկինքի կամքը վերին
Մարդոց կ'ընէ մատնանիշ այնպիսի անձ մը տիպար,
Այնպիսի դէմք մը, որո՛ւն կ'ուղղէ իր աչքը աշխարհ .
Որ, գոհելով ժամանակն իր բովանդակ,
Տէրունական տաճարին սուրբ յարկին տակ,
Մերթ աշխատի քըրտնաթոր՝
Բարձրացնելով հոն սեղաններ նորանոր,

Մերթ լըւանայ աւազանին սուրբ ջուրով
 Մեղքին կեղտերը յուով .
 Երբեմն աջովն հոգւոյն մէջ
 Լոյսին դրոշմէ՛ կնիքն անշէջ .
 Հանապազօր կատարէ աստուածային պաշտամունք,
 Եւ իր աղօթքն ելլէ երկինքն ինչպէս խունկ,
 Որուն վըրայ զարմանան մարդիկ ծագէ ծագ երկրի,
 Որուն յոյսովը միայն վըշտակրած սիրտը բերկրի .
 Որուն անունը ազդէ յանցաւորաց խոր սարսափ,
 Ու արքայից՝ պատկառանք բարձր ու անչափ:

Հ Ա Ի Ա Տ Ք

Այդպիսիին առընթեր
 Պէտք է լինինք միշտ զօրավիզ եւ ընկեր.

Յ Ո Յ Ս

Ես լուցանեմ պիտի անոր վեհ հոգին
 Սուրբ իղծերով երկնային.

Հ Ա Ի Ա Տ Ք

Իսկ ես իմ լոյսըս պայծառ .
 Իր մըտքին մէջ պիտի ծագեմ շողավառ.

Ս Է Ր

Ես ալ անոր աստուածային խորհրդոց
 Պիտի լինիմ առաջնորդող անմահ բոց:

Յ Ո Յ Ս

Ինչպէս գետն՝ աղբիւրէն,

Հ Ա Ի Ա Տ Ք

Կամ աւազը՝ ծովէն,

Ս Է Ր

Եւ կամ լոյսն՝ արեւէն,

Մ Ի Ա Ս Ի Ն

Քենէ՛, օր երջանիկ, քենէ՛, դո՛ւն
 Ա՛խ, պիտի ճաճանչես ամէնուն բերկրութիւն.

Ս Է Ր

Իմ գործերուս դուն յաղթանակն ես վըսեմ.

Յ Ո Յ Ս

Քեզ պարակից, յոյսը կ'աճի անըսեմ.

Հ Ա Ի Ա Տ Ք

Քեզմով հաւատքը կը դընէ յաղթանակի անխախտ սեմ:

ՊԵՏՐՈՍ ՄԵԹԱՍԹԱՍԻՈՍ

(Հ. Ն. Հիւմիզի անյանգ գրաբարէն աշխարհաբարի վերածուած)

ԳՐԱԿԱՆ

ՆՐԱՆՄԱՆ...

Երբեմն հոգիս աստիկ մը բոց,
Ու թիթեւնի ունէր թեւեր.

(Պ. ԴՈՒՆԵԱՆ)

Կէս դար ու աւելի առաջ սա մեր օրերէն:

Հօգիթե՛ր: Ոչ միայն մեզմէ՛ս անդին, այլ մեզի հետ: Ու աղնաւականներէն, ջանի որ անաղնու-
ռութիւնը միակողմէի պատգամ է հիմա ժողովուրդէ
ժողովուրդ. ուրիշ լեզու խօսողները անար-
գելը՝ ցեղային մեծութեան փառք. ու քիչ մը ա-
ւելի մեծ ունով, մորթիլ գիտնալը, տարփագիւն,
ստիպանով ու տաղանդով մորթիլ կրնալը՝ արուեստ-
ներուն ամէնէն հայկապաշտ մը մեզի կը բանայ
զարգացող աշխարհին մեծերուն:

Անշուշտ, հեռու, հազարամի մը չափ մեզի
հինասուրբ թուող սա չըջանին երբ վերի երկեպիկը
հազարապարի մօտ. միգամածային աշխարհէն ար-
տակարգ կորելի մը, — այս կիսադարը, զոնէ
մեզի համար եղածն է արգար, դասական ըմբռ-
նողութիւնը, մեր օրերը տարի՛ ու տարիներն ալ
զարեբուս չափ անցնելով — կային մարդեր ու
բռնք կը հասնային ինչ որ աստեղալոյց ուղեղը
հրաշլիլ պատանիին, իր չիղերուն այնքան բա-
ցատիկ ընկալութեամբը, գտեր էր իր զգայնու-
թեանց Յարգողին չափ խոր համաստեղութե-
նէն, ու յաջողք սեւեռել բառերու խցիկին: Աստ-
ղային հեղուս մը, կաւէն ու գորշ ցեխէն — ու-
րիշ բան չէ մարդոց ստուգարագոյն մասին համար
մեծ գեղը որ պատասպանուած է մեր գանկին
քարայրին, և որուն վրայ այնքան յոխորտանք
ուսինք, առանց անդրադառնալու թէ այդ ափ
մը տիւրմին մէջ երբեմն միլիոններով ճնիներ սուր
կը զարբնեն — այդ սղուռն մէջ, կը ստեղծէր ան-
կուրտութիւն, ուրիշներ թերեւս չէլէին՝ ազամանդ
բանդաններ: Զուտ սողը չէ որ գայտիթին կ'առ-
նեն բանաստեղծները: Առանց անոնց դժուար՝
ցեխին ուս մեծ կայսրութիւնը լիլիկ մը աստղա-
ուորդի: Կուզան անոնք, կը մանկն կաւէն ներս,
ու որբազան, անհատ chimieի մը մութ օրէնքնե-
րով՝ կ'այրեն զայն, յաճախ իրենք ալ զոհը ը-
լալով՝ կ'իշխուին ուս մայալ առաքելութեան: Բայց
անոնց ողջակէզը, իրենց բառով՝ անձու մանր,
իր հազարին, կ'երկարաձգուի իբր հեռանշոյլ բայց
մշտապաւառը երգող որ, մեր մանկութեան ծիրանի
գօտիին նման, պիտի բացուի ու կամար կապէ
մեր մեղքերուն լեռներուն վրայ, մանաւանդ մեր
պատմութեանը ու տառապանքին տուրն ճակի՛ն
պիտի չկապրի աղօտաբախլ երանգելէ: Առանց ա-
նոնց, բանաստեղծներուն, գիշերը միանեման

սաղաւարտ մըն է ոչ միայն մեր աշխարհին, այլ
մանաւանդ մեր հողիներուն որոնք ի հեռուկս
մէն հերքումի չեն կրնար մոռնալ մեծ Ոստանը
ուրկէ փրթեր ինկեր են սա ցեխերու արջայու-
թեան:

Կէս դար առաջ երկիւնքը ստեղծողուց էր տա-
կաւին, ինչպէս աւելի մեղամօտ չըջանի մը պի-
տի պատկերէր Տիրան Ձրաքեան, — ուրիշ միգա-
մածային փոսփորափայլութիւն՝ ճահիթին վերեւ
— երբ լուսակարան այդ վարչական կը նետէր
մեծ խորհուրդին ուսերուն: Կաւը՝ կաւ էր ան-
շուշտ այդ երկիւնքին տակ: Բայց հողիներ ալ կա-
յին: Ու կար մանաւանդ երկիւնքը, ոչ միայն զէ-
պի վար, այսինքն զոչ կերպաս անյայտ աշխարհ
մը բաժնող մեզմէ, այլ աւելի շատ զէպի վեր,
երկիւնք մը որ չէր, մեր օր չէր, մեր օրէնքն ու
կան թատերաքանի մը կտաւ — սաւանդ զոր ար-
հեստական մետաքսէ թերակար աստղեր կէտի-
տէին, կոճակ կոճակ, մեղ պարտիւլով պարզու-
նակ, ինքնաբաւ ապահովութեամբ մը: Ու չէր
անիկա աշխուռ անգոսնուած, զրոյ մէջ հեռնալ
վարագործը որով էտաքաղքորիկն անգամ ոմանց
համար հիւանդագին, լուսնագար այլասերում, ու-
րիշներու՝ ինչպէս աշխարհի վեցերորդ մասին ի-
մաստուններուն համար քրէական զատապարտու-
թեան փառք մը կը գտնայ:

Մարդիկ, կար տառն մը, վեր կը նայէին,
անծանօթէն, երկերէն, հիւլէլէն, ձգողութեան օ-
րէնքներու պողոտաներուն մօայլ երկրաչափու-
թեան անկախաբար: Կը նայէին, մօտ ու պարզ
մարդակեղծականութեամբ մը, իրենց պատի-
րուն կողմէ հոն հարտաբապետուած կեանքի մը,
աւելի ընդարձակ, աւելի զեղեցիկ, կաւէն զքեր
սպրուսկին երգողով:

Անճառ ի՞նչ կեանք մը պոյնած ես եսի,
Կեանք մ'անմոռն շողի, բոյի, աղօթի...

(Պ. ԴՈՒՆԵԱՆ)

մըմնջող տղան, մահուան շեմին, մեզմէ աւելի
յստակ կը տեսնէր ինչ որ կ'ուզէր:

Ու այդ մարդերը, առանց մտքը ըլլալու,
արքաներ փնտռելու համար առանց աստղեր հա-
լածելու, հովիւներուն նման որոնց աչքերը մու-
թին մէջ կրակ առեկին հեռուներէն բխող մեղե-
դիներուն թևով — ձայնը կրակէ է երբեմն մեզ-
էն ներս —, գիտէին խանդավառութիւ պուտպու-
տուն չողբողին իսկ այդ երկիւնքին որուն ճակատը
խարանելու կը պատրաստուի բանաստեղծը նոյն
այդ զերթութեան մէջ, ինչպէս համար Եստեղեւոս
անալիս սահուրիսներէն անդին, զայկաւար կայ-
լակի մը նման, ծոցը Ստոյային որուն առաւա-
կան յուշը դեռ չէ մեռած մեր ամէնուն ներսը:
Երկիւնք կորսնցնողներն անգամ զքեր չեն այդ ա-
ղօտապարի, քաղցը, երբեմն ամբողջ ու անհրա-
մեշտ կրկնեցողութիւն:

Ու կային տղաք, որոնց չըմենքը անարժան
չէին այդ բոցի ծովներէն փրթող կայծակներէն
կիրուրելու, մաքրուելու որպէսզի մեզի, խաւա-
րին շուքերուն մէջ խանձարուբուած, վարտուած-

ներուս — ինչ էջերիւ է մոխիրը զոր կը գործածէ Նարեկացիին իր մարմինը պատկերելու իր տենդին մէջ, անգիտակցաբար զեղչելով ընտախտական երևոյթը —, պատմէին բաները, քաղցը ու խոր, չուրս ու երազը (Պ. Դուրեան) որոնք այլքէին մեր զայուէկ ճակատները, քիչ մը շատ հաւած մեր մօրուտքին:

Այդ օրերուն երկինքը Թովմափած ըլլալու չէր իր ռօպիլիզանեալնքն բիբերէն անդին խորացող անպարագրելի Բանը որ ճարածութիւնը կը լեցնէր զէպի վար ու զէպի վեր ու, մանուսն չուրջով — որ անհրաժեշտ dimension մը կը դառնայ կարծես այդ անշարժութեան մուտքերուն, մեզ առնող ու տանող բոցէ նաւու մը նման — զգեստաւոր, լպատենաւոր երիտասարդներ, քրտանամենի կամ աւելի մատաղ, Թերես խոռվք, աւելի մեղմ բառով՝ անուշիկ յուզում մըն ալ կը զգային իրենց շիզներն ի վար, երբ չուրի մը ափին, կամ Թաւուտքի մը կուշտին, ով դիտէ ինչ առնաւութիւններու ճիլլէրափառած (բառը Ձրաքանանին է), կը շնային իրենց արտածութիւնները, ամբերելի ծանրութիւնները արժակել իւրենցմէ, լուսկեզօծել իրենց պատրանքները, հանդիման իրենց շապիկները ընդունելու համար լոյսերուն մեղմ անծրէր, ու չէին կրնար կաշին ցեխուտքէն մինչև Լոյսին մեծ արգանդը քրքան համարյա, մ. տարօրէն սրտառու էն անոնք երբ մաղկալինը, զուգ իմացէ՞, ցեխը քօքափելու, ճող հաղցելու այլապէս բարդ պատկերին մէջ իսկ սըրբազրելով մեծ հակառակութիւնը իսկ աղղիւղմ, կաւը հրեղինելու, հոգեղինելու իրենց տաղանային մէջ պարտաւան, աստղեր մուրալէ յուսաւան, կը փուռէին

... .. դողող էակին

Շողին, փրթիթին, ալօյն ու վանկին

Աստուծուն ստեղծութիւն Ասիկա ողբերգութիւն մըն է զոր պարտաւոր ենք հանդուրժել իւրաքանչիւրս մեր օրին:

Քերթնաւածին միւս բաժնը: Որքան Թեւեռուն վրայ հիմա կը խնդանք Թերեւս: Մեր տեղը զնենք զանոնք, դժբախտ օրորոններ իմացքին ու ձեւին, պատկերին ու սարսուռին, որոնց համար ամէն հետք մինչև անհունը հմարայ անի, այլապէս հանդերձուն իրենց շիզներուն սարկելով, աւանդ երանգ՝ ծով մըն է անշարժութիւնը, բառին տալով Պատկերան հնազաղայութեամբ Ստուերակետը, զերի այդ մարդոց նայուածքը Թող սուղուի զոյնը զոյն, Թաւախ, Նշուող այն բարախտիմեն զոր յիմար այդ միջնադերը կը վառեն վարդի մը քակին վերև, կամ կապտալը կը թիալարեն մանրանկար Թեւեռներով, իրենց նոյնքան յիմար հողին այսպէս նետով փորձելով աշխարհներու, աստղերու կշռոյթին: Անշուշտ այդպէս դիտուած, Թաւառ այդ քերթնաւածիկը սրտառու է նոյնքան սրքան հեռուէ կողմու իրարու արեւելուած պարման սրտերու հզօր զարկը, իրարու վազելու իրենց կշռոյթին մէջ արգիլուած աշխարհին լեռներէն, առնուազն մահուան Թեւէն: Աժուներ

բու արահտներուն, ծաղիկներու ծովին մէջ աւանց, Թիթեռնիկներուն լողալը, բողբոջալը, մաւրիլը ու կրկին փոշիանալը նոյն մեծ բարախտմին երանգներն են մեզմէ շատերուն համար: Այս է պատճառը Թերես այն վարկին որ այդ խայտաբղէտ յիմաները կը վայելին քերթններուն մօտ: Ձէ՞ որ, անոնց փխրուն, միգամառային շնորհը, անոնց քննզաւքող ողբերգութիւնը այնքան զոյտրիկ հարապատեթեանք տուած է մեր մէկ ուրիշ բանաստեղծը երբ տարօրինակ քերթնաւածի մը մէջ (Սեյ Մարեցուքեամբ), կաւը խնդցնող, լուսեղինող արբեցութիւնը կ'երգէր զաղփաղփուր բաներուն, տիրակալն ափսոս մը բերելով չուրին ու ծաղկին, հովին ու Թրուլունին, զոյնին ու յուզումին անտես միտքիւնը, աշխարհի խորհուրդին ալլապանութիւնը լուսաւորող համարյանութեամբ մը (Ձրաքանանինն է այն բառն ալ) իր հողին ընելով հայելի եւ վառարան, ձրաքան ներքին ու արտաքին իրականութեանց մէջտեղ...

Ինչ ուրբեցութեամբ թիթեռն է բոցեր
Լեւիկի մանրիկ լինին վրայ փրփում
Առագաստեալ իր կար թելիններ...

(Միսաք Մեմարեց)

Թեթևութիւն, բիւրցիս ծիծաղելի միջատէն այսպէս է որ կը ստեղծուի զրուսթիւն մը, հոգեվիճակ մը, լուզուելու, սրբելու, տառապելու բոցեղէն կերպը որ, էր երբեմն, իր արմաջանդը ունէր երկրի մեծ ձայներուն մօտ, ասոնք հակադրուելու աստիճան: Կային մարդիկ (Շէլլի, Պայրըն, Քից, Լամարթին եւ ուրիշ այնքաններ) որոնք Թիթեռնիկներ միայն հալածեցին, եթէ այդ բառին ներքեւ բարեհաճէ տեսնել Թեւն ու զոյնը, կապտան ու մահը, շնորհն ու տարփանքը: Դրութիւն, զոր արտ կը վարանիմ իր հիշք բառով օճեռելու սա էջերուն վրայ:

ԵՊարպուած երկինքէն՝ ետքը, պարպուած աշխարհը:

• •

Ու, այսօր, շնորհուէր Թող, բոցն ու Թեւը այդքան լրջութեամբ նուաճող ու պատմող տըղուն հանել իր գուրիը հողին ու աչք մը անել, չեմ ըսեր իր այնքան սիրած բաներուն որոնցմով անթաւամ է զեռ իր տաղալարան, այլ այն ժողովուրդին որ, իրեն պէս պարզ, բարի, հաւատաւոր ու իրեն չափ առաւապաղած, ճակատագրին հեծանովը տարբերուած է աշխարհի չորս ծագերուն ու իր ՇԵՏՆԱՆՅՈՐ յեղերեղգոյն իսկ լուսնի:

Հիմա՞ Սա օրերուն երբ ուրիշ երկիրներու հորիզոնները կը պատռին, աչք տալու համար մեծ աստղերու ու ճամբաների փոշի կ'ամբառնան արքայալմար երիվարներու մարականերուն վերև, հիմա՞, ...

Այո՞:

* * *

Մեր հոգին ալ ունի իր բաները...

Ինչո՞ւ հրուած է մեզի, ճմաւցողացո՞ւ, աստ-
ղերու փոխան՝ ըլլալ ստիպուած արիննով վառել
մեր հոգիները, մեռ թեւերու տեղ հանցին շղթան
քաշելով մեր գերութեան անառաւօտ աղչին ի
վառ ինչո՞ւ, իմ հոգին ըլլալ մշտակայ գիշեր,
առանց թնաւուտքի, ու առանց խորանի, ու
պարպուած այն ամէնէն սրնք զեռ մինչև իմ
տալանութիւնը, նոյնիսկ աղօտ, նոյնիսկ վերա-
ւար, բաւ էին մեղմելու մեր զրկանքը, Աւելին՝
Մեզ կ'ընէին հարուստ ալ, հպարտ ալ, Հին աշ-
խարհին ամբողջ լայնութիւնը մեր ժողովուրդը վեր
էր, կը հաւատար ասոր, իր գերիշնքէն, Անոր
ժամերուն մէջ այդ վտանգութիւնը գերազանց
հազարդութիւնն էր որով գտնալիս, մեր պա-
պերը նուաճեցին զարեք ու մեզ յանձնեցին ան-
նիւթ տապանակը մեր յոյսին, Մամիկն ու իմաս-
տունը հաւատարմութեան սպարը ըրին անոր խոր-
հուրդին, Այլ լոյսին դիտուած մեր հին զրակա-
նութիւնը կ'այլակերպի, կը պայծառակերպի, Ու
նորը, այսինքն յընչն ուր մեր տաղերուն մէջ
բոց, ռոգ, մարգարիտ եւ օսկին (ինչ ասորքինակ է
քերթուած մը երբ անիկա ընդունակ է նորոգ-
ուելու, սերունդներու փոփոխութեանց վերեւ
կանգուն պտղածով մը նման) կը վազեն, զարձ-
եալ նոյն խորհուրդին սերիչ արտայայտութիւնը,
Ու խիստիչ քաղցրութեանց, ներութեանց ու
գոյներու և յոյզերու հանդէսը որ փոքր բայց
այնքան թանկ գիւտնին միջոցով Դուրեանին,
փրկուած է ժամանակէն, առանձին, քերթողա-
յայել փառտ մը չի կազմեր այդ տղուն չորհները
լուսաւորող, այլ աստիպացումը հաւաքակն մեր
զգայնութեան: Մահուան սնարին անգամ, հան-
նարեղ ու թօխար (միկան իր մահուան վրայ
ցտորը ճառագայթներ արձակող) մամիկուն չին
սեպհական այդ վերադիրները) տղան սղոյուած չէ՞
զորը այն պայծառութեամբ, միշնաղով որ
մեր պատմութեան միջնորդը կազմեց, այդպէս
մըրկուած, կայծակնահերձ, մշտակայ արորուած
Ջարին ուժերէն: Բայց չզարկեցանք պահել ան-
կէնը մեր յոյսին, ամպերուն պարխայներուն իսկ
խառնութիւնը հերքելով, դէպի կապոյտը մեր լուս-
նամուտէն: Կարգադէժ ՆՏՈՒՆՆԵՐԸ Հակառակ տո-
ղերուն վրայ կախուած, ծանրակոհակ թաւալող
աղչին, ու հակառակ մահուան սպարը թնալորել
ձգտող թաղմանակաւ զգայութեանց հեղեղին,
գարունն ու վարը, երազ ու խառն, ծաղիկ ու
սիւն, ազօթք ու երկինք է ան նոյնքան եթէ ոչ
աւելի, անշուշտ դաժան մղձաւորէն, հոգէնառին մա-
տին տակ զրեցադրուած. բայց որուն ծոցը — մը-
շուշներն ալ սիրտ մը ունին — յոյսին «զակա-
հար» շուշանը զգողովը իր բաժակէն նիհար ծիլը
կ'երկարէ մեզի...

Ու երբեքն էր ատիկա:

Ո՞վ, այսօր, իմ սերունդէն, պիտի կենար աշ-
քերը գոցել, խալաղ, կատարեալ վտանգութեան-
քը Դուրեանին հաւատքին երբ հեռանալով սկիզբ

առնէր մեծ գիշերին շառայլը, Որո՞ւն ալքը կա-
րօտով, կատաղութեամբ պիտի չզառնար ետ, ու
սիրաբ' իր ձգածներէն աւելի իր իղմերուն անա-
ւարտ ցաւով ճեղքուած, ինչպէ՞ս կը թնալորէ
ուրիշ բառ մը, ուրիշ քերթուած մը, Ո՞վ, միշտ
իմ սերունդէն, քաղցրութեամբ ու զո՞ւ պիտի
զներ իր վերին ճաղարգրութիւնը ճակատագրէն
իրեն մատուցուած վերջին էջին, ու լեցնալ ա-
ւուրքն, ինքզինքը իրագործած, իր գերը աւար-
տած մարդու պայծառութեամբ պիտի լինար առ-
ջին՝ մեծակառոյց թափորին, ինչպէս կարգադրե-
ւած է ըլլալ, ուրիշ ժողովուրդներու մէջ, Հանա-
պետը ճեղքուած իրենին սափարակներուն որոնք
իրենց առնելիքը առած, մահաւանդ առիւթը տը-
ւած կը մեկնին այս շուշաններու և ցաւերու հո-
վիտէն, Ո՞րն է ան, իմ սերունդէն, որ ինքզինքը
չի գիտեր կապուած, սուբերով զամուսն իր խա-
ւին, ու վայրագորէն չի սպանար մահուան, ոչ՝
սօժան, զրեքերու վայրդ հերոսութեամբ, այլ ան-
կարող լինելուն հասկնալ թէ ի՞նչու այնքան որը-
բաղան զատ մը այնքան անարգ, անաստուած
լուծումով դաժանար արժանի. ի՞նչու աշխարհ այդ-
քան լրբութեամբ հերքէր ինքզինքը, Արդարու-
թեան անյարժար ծարաւ: Ի՞նչպէս հոգ ճաղելի
ինչպէս քաշել մեր վրայ այդ հողը երբ անիկա
զեռ թաց է մեր արիննով:

... Ան թէ ինչու, սա օրերուն, երբ եր-
կինքին վրայ, արգարութեան, բարութեան պատ-
գամներուն կենդանակրթիչ աշխարհ կը զրկէ նոր
նոր աստղեր, ու կրկին անայց խորքերն ճարձ-
կը զրուին մոգը, արքաներ, ստալին ու քաղց-
րութիւն, ու մուրեքներ կը խաղաղարկեն, աշ-
խարհի երջանկներուն, իմաստուններուն, հզօր-
ներուն ապարենքներուն պատուհաններէն, իմ
հոգին գիշեր է խորհուրդ, կուրծով շաղախուած,
արիննով խոնաւ: Առանց աստղերու: Առանց եր-
կինքի զոր հեղեղներն եւ ըսեմ ցաւի, զուք ուրը-
բագրեցէ՞ք արցունքի քըն, տարբեր նեարեւն
լեռներէն անդին: Գիշեր՝ ծակծկուած, մաշվ կեր-
պաւէ, Սեւ արեւաններն ցիցերը կուտան անոր
խորանին, իր լուսնու վերեւ կրկին լարելու երջանիկ
տաղաւարը, — աննիւթ կտուր ուր աս քանի
տարի է, կ'որոնեմ որ զուր ինչ որ դտան հոն զը-
ուած ու ըսին մեկի այնքան պերճ կերպով մեզ
կանչողները:

Ի՞նչ ժամանակներու հսկող է իմ հոգին որուն
փոյթ չէ թէ քաղուած ըլլան կապերը բոլոր.
ժիրքուած՝ աստղերն ու թեւերը, Որ չկրնալով
Սևոզալուրդ զիւրեքը քնարեքող (Յ. Նիյէ) դաշ-
նակութիւնները հանել այդ ամայքներէն և ձայ-
նեալ հողեմբ Բաղի՝ անոնց մէջ զողզող լուսութիւն-
ներէն, խորտակուած ու ասոր ամօթովը նեղակ-
ուած կը յամառի հաղթելու ու մատուցել կը զարնէ
մութին մեծ սիրտին, պատասխանը մուրալով
անգթութեան սա պատգամներուն...

.....

— Ո՞ւր են վարդերը... հերուան, ձիւները
հերուան:

Պատասխան մը սա տղին ալ բայց ուրիշ բն-
բաններէ, որքան կը լիւնեմ, ուրիշ աղգերու սա-

փորակներէն, որոնք երբ տարիքին փոշիովը ծանրաբեռն իրենց բերերը, ինծի պէս անուշտ, վերցուցին դէպի վեր, հարցուցին հոն խօսող թերթումներուն, դաճան ետ ու... վարդեր տեսան: Երանի՜ իրենց: Ձիւնն ու վարդը, կուշտ սեղանը ու քեզի, այսինքն քու շիղերուդ միայն պատկանող, հանդարտ, «անարեւափ» օրը, ամէն րոպէ գոնէ յիշատակին սուրովը չչամփուռած սիրտը, խաղաղ սիրտը, ու երկաթով չլլթայ-ուած միաքին թւերը հասարակ, սուտ բառեր չեն այդ մարդոց շուրթներէն: Մեռնիլն իսկ զե-զեցկութիւն էր այդ աշխարհներուն վրայ: Մե՛զի:

— Ո՛ւր է իմ ժողովուրդը:

Ձեռ գիտեր, պիտի ներուի՞ ինծի ոս հարցումը: Թէն մաշած բայց չի դադիր ան բերի ծածուցը, պայմանադեռ մենաշնորհը կազմելէ առտու կանուխ ելլողին, շատ գիտող, շատ հասկըցող, ու աւելի շիտակը՝ ամէնէն բարձրէն նա-լիլ ձևացնողին: Որ մտքի՞նք ներկուած, խաղաղ քաղաքի մանուկն աւերակալ ռապորտը չկող ճացունքի, ու աւա՛ղ, նաև յաճախ՝ ամուր քան-ձանակ, փոխդէ՞ր պարտէ՞ր, այդի՞ն, տունի:

Եւ սակայն առանց դառնութեան՝
— Ո՛ւր է այն տարօրինակ, հետզհետէ ան-հասկանալի, եղբրափառ փաղանգը մարդոց որոնք դարեւ շարունակ կուէն ու հողէն վարդեր հա-նեցին, լեռները խնդացուցին մատուռներուն ներմուտիկ շուշաններովը, գաշտերը ողողեցին խարտեալ մեղովը ցորենին բայց որոնց զաւակ-ները անապատներուն խորը անօթի կամ ողջա-կէջ մեռան...:

Գիշեր է իմ հողին. — կաղանդի ու ծնունդի: Կնունքի ու մեռելոցի: Պարի ու հէքիաթի: Ամէն մէկ եզր, ոս թուումէն ընդարձակ է իմ մէջ, լեցնել, յորդումի հանելու չափ գիշերը իր շրջւած, անհունափուռ սաղաւարտով, հիշդ այնպէս ինչպէս կը լեցնէր ու զեղումի կը հանէր այդ գիշերները մեր ժողովուրդը խաղ ու խնդու-մով, երկինքները կը բանար ու Աստուծոյ Որդին կ'իջեցնէր Մուսրէրի մը դառ ընտանութեան:

.....

Բառերը տապանաբար են որոնց տակ մէկի տեղ ցեղ մը կը պառկէ երբեմն:

Երբեմն...

Ծ. ՕՇԱԿԱՆ

ՔՆՆԱԲԱՆԱԿԱՆ

ԱՒԵՏԱՐԱՆԻ ՄՈԳԵՐԸ

ՍԻ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Մեր Փրկչին Ս. Մենդեան և յարակից տեսարաններուն մանրամասնութեան մէջ ամինէն սրտազրաւ կէտերէն մին նկատուած է միշտ մոգերուն դրուագը: Անոր խորհուրդը ինքնին, այսինքն Աւետարա-նին՝ առաջին օրէն հեթանոս աշխարհին մէջ ծաւալելու ձգտումը նշանակող պա-րագան, կանուխէն այնքան ազդած կ'ե-րեի ումէնուն վրայ, որ քրիստոնէութեան նոյնական դարիւրէն սկսեալ մինչև Միջին դար և յետոյ ևս, կարելի է ըսել մինչև մեր օրերը, քրիստոնեայ գրականութիւնը, գեղարուեստը, գիտութիւնը, ֆիլոսոֆիան ու մեկնաբանութիւնը ամբուս նիւթ գտած են անոր մէջ ներշնչումը և զանազան կարգի ընդլայնումներու: Ստուարահատոր աշխոյժ մը հնար պիտի ըլլար կազմել անոր միայն պատկերազարկան ներկայացումներէն, ուրոնք այնքան բազմաթիւ եղած են Բ. դա-րէն սկսեալ, իբրև օրմանկար, իբրև բար-ձրաքանդակ և խորաքանդակ, իբրև պարզ և փայտի վրայ փորագրութիւն, իբրև խը-ճանկար՝ որուն ամինէն տպաւորիչ նմոյշ-ներէն մին է Բեթղհէնէմի Ս. Մենդեան Տա-ճարի մեր բոսթինին մէջ պահուած շքեղ տեսարանը, իբրև մանրանկար՝ որուն բաղ-մակերպ և զմայլելի յղացումներով լիքն են մեր գրչագիրներն ևս, իբրև, վերջապէս, ասկի՜ արծաթի՜ պղինձի՜ փղապարի՜ սակրի՜ թանկագին քարերու վրայ գծագրութիւններ կամ քանդակներ, աղիւսի վրայ թրծու-կազմարու մներ և մանանդ չհուսած ք-ներ և նրբաթել ասեղնազօրութիւններ: Նոյնքան ճոխ հաւաքումներ կարելի պիտի ըլլար ձևացնել նմանապէս քրիստոնէական միջպագային գրականութեան մէջ անոր շուրջ յօրինուած մեկնութիւններով, Ս.

Հարց բացատրութիւններով, հետեւած աւանդութիւններով և նոյն իսկ առասպելներով:

Շատերուն ծանօթ ըլլալ թիւս հայկական այն աւանդութիւնը, որուն համաժամ հայեր պէտք է եղած լինին մոգերը, և Մոկոյց նահանգէն: Տուրաբերանի նահանգին մէջ ես կը յիշտի Մոկկունս անուամբ վայր մը, որ յետոյ կոչուած է նոսե օմոգոյց գերեզման, Մոկկոն՝ ճեղքոյց զիւրեղան նշանակութեամբ անշուշտ, որ այդպէս կոչուեցաւ, ըստ Յովհան Մամիկոնեանի, որովհետեւ հոն թագուեցան հինգ (ըստ Ինճիլեանի ակնարկած ձեռագրին՝ հինգ հարիւր) զուսները Ոտորով արքայի Տիգրան զօրագետին առաջնորդութեամբ միաստ կամարականի գրայ գրոհ տուած զօրքերուն, որոնք կոտորուեցան անկէ: Անուններուն շփոթութենէն (ըստ Մաքս Միլլերի՝ Nomina numina) է որ պատմութեան և կրօններու պատմութեան մէջ շատ անգամ յառաջ եկած են շփոթութիւններ: Այսպէս՝ Նիկոպոլսոյ Ալեքսանդրիոյ զաւաթին մէջ հռոմէական հին Բուրգ (Bourg) կոչուած աւանին անունը յետոյ Բիւրջի փոխուելով ժողովուրդի լեզուին մէջ, առկէց յառաջ եկած էր Նիկոմիդիոյ Երկոյց Բիւրուցին նահատակման վայրը եղած լինելու ուսուցութեան մը, և ըստ այնմ նոյն իսկ մասուս մը՝ շինուած հոն անոնց անուան: Հաւանաբար միեւնոյն կերպով է որ Տարունոյ Մոկկունց գերեզմանը յետ ժամանակաց փոխուելով «Մոգոյց գերեզմանի», մտածուած է թէ հոն թագուած են Աւետարանի մէջ յիշուած մոգերը:

Զրոյցները կամ առասպելները՝ իրենց պատմածէն աւելի զիրենք յօրինող ժողովուրդներուն մտայնութիւնն է որ կը ցուցնեն, իրողութենէ աւելի գաղափարներ ներկայացնելով շատ անգամ: Այս պատճառաւ, բացատրութեան միայն ընդունակ են անոնք և ո՛չ թէ հաստատում կամ որդարացման:

Պատմական կամ կրօնական հարցերու քննութեան մէջ տարբերակ են աւելի այն նկատողութիւնները, որոնք, թէև յանուն գիտութեան կատարուած, աւելի շահեկան չեն քան այն առասպելները, որոնց մէջ ռամիկը գլտէ գէթ մտքի սուր խաղ մը գնիլ յաճախ, և երբեմն ճոխ երեակայու-

թեան մը հետաքրքրաշարժ մանրամասնութիւնները:

Այդպիսի նկատողութիւն մը կը համարենք այն՝ զոր դերմանայի գիտուն մը, Dieterich, ըրած է 1902ին, Վիմստունները Արեւելքէն վերնադրուած յողաւածի մը մէջ: Ըստ այս բանասերին, Մատթէոսի Աւետարանին մէջ պատմուածը՝ ի մասին մուգերուն, այլափոխուած մէկ նկարագրուած թիւնն է լոկ այն այցելութեան, զոր Հայոց Տիրիթ (կամ Տրդատ Ա.) թագաւորը, 66ին, տուաւ Նիքոս կոյսեր, ի Հոռով:

Դիոն Կաթոս բաւական երկարօրէն կը պատմէ թէ Հայոց թագաւորը ինչպէս ընդունեցաւ իր թագը Ներոնէն, զայն համարելով իրեւ իր աստուծոյ, այսինքն Միւրի հաւասար պատուելով զայն: Բանի մը տեսարանագրութիւններ վերջ. որոնք կատարուեցան՝ Հռոմէայիցոյ վրայ զաւեշտի տպաւորութիւն գործող արեւելեան շքեղութեամբ, Տրդատ արքայորդաւ ուրիշ ճամբով մը: [Դիտել հոս թէ Մատթէոս մոգերուն համար կ'ըսէ՝ արեւոյ ալ ճանապարհ գնացին յաշխարհն իւրեանց]:

Այս վերջին երկու բացատրութեանց գրեթէ բառական նմանութիւնը չէ սակայն միակ հիմը Dieterichի կարծիքին: Անիկա իր տեսութիւնը կը թուի հիմնել սա իրադրութեան վրայ ևս թէ ուրիշ պատմիչ մը, Պլինիոս, նոյն խնդրոյն մասին իր հաղորդած տեղեկութեանց ընթացքին, Մոգ կը կոչէ Տրդատ Ա.ը: Ահա անոր բառերը. «Մոգ Տրդատը անոր եկեր էր, ուղիւից զօրքերու յաղթական շքախուսքով մը, Հայաստանն: Ինչ որ իր անցած զաւառներուն համար ծանրութիւն կ'ըլլար: Զէր ուզած ծովով ճամբորդել. վասն զի անոնք այնպէս կը կարծեն թէ ներիլ չէ թքնիլ ծովուն մէջ, ոչ ալ պղծել բնութիւնը՝ մահացուներու համար հարկաւոր կարիքներով. իրեն հետ մոգեր բերած էր ան, ու նոյն իսկ մագական խրախճանքներու մասնակցիլ տրուած էր անոր» (այսինքն Ներոնի):

Արդ, մէկ կողմ թողլով ժամանակագրական այնպիսի արարագիտ, ըստ որում՝ 66 թուականին տեղի ունեցած այցելութեան մը ամենաուշը 79ին (թուական Պլինիոսի մահուան) Հռոմի մէջ գլխաւորուած լատիններէն նկարագրութիւնը չէր կրնար որ և կերպով ծանօթ

լինել իր վերջին ձևին մէջ և ամենէն ուշը 70էն առաջ Արեւելքի մէջ (Պաղեստին կամ Սիրիա) գրուած Աւետարանի հեղինակին, քանի մը ուրիշ կէտեր կան տակաւին, ինչպէս անստգիւտ արգարտաւթեամբ կը դիտէ մեծամուտ Հ. Լուկան՝ զոմինիկեանը, Մատթէի մկննտութեան իր հոյակապ հատորին մէջ, որոնց նկատառումը անհրաժեշտ է հարցը իր Հռոթեանը մէջ կշռել կարենալու համար։ Նախ, ո՛ր Դիոն Կասիոս եւ ո՛ր Սուէտոն որոնցպէս պատմած է այդ մասին, մոգ անունը չէն առած Տրդատի։ Պլինիոս է միայն որ չաղարկատ քարմիրուն գէժ յարձակողական խօսքերու կարգին՝ ըսելով թէ Ներոն տնօրինեց որ մասնակից ըլլայ աւարողութիւններուն, որոնք աւետական լինելէ աւելի միջրական էին, այդ առթիւ մոգ անունը յետաջ կը բերէ ոչ պատուադիր ոգիով մը։

Երկրորդ, եթէ Մատթէոս արգարեւ տեսա՞ծ լինէր Պլինիոսի այդ հատուածը եւ ազդուած ըլլար անկէ պիտի չկարենար իր պատմութեան մէջ պատուադիր առումով գործածել մոգ բառը։ Սեւոյ, ինչպէս ենթադրել որ ՅՅին տեղի ունեցած իրողութիւն մը այլափոխուած, յառաջագոյն թուականի մը տարուած, Քրիստոսի մանկութեան պատմութեան մէջ մօժծուած եւ քրիստոնէաներէն ընդունուած ըլլայ իբրեւ Աւետարանի վաւերական մաս։

Ստուգ է թէ վերի յիշուած երեք պատմիչներու մէջ Պլինիոս լինելով ժամանակակիցը, իր տեղեկութիւնը այդ տեսակետով իսկ ամենէն արժանահաւատը պէտք է լինէր։ Բայց ի՞նչպէս բացատրել այն ատեն Տրդատի վերաբերմամբ ոչ նոյնպէս նախատական կեցուածքը միւս պատմիչներուն, որոնցմէ Դիոն Կասիոս մասնաւորաբար նոյնքան յարգուած է իբրեւ ստուգաբան եւ արգարտազատ մատենագիր։ Եւ յետոյ, պէտք չէ մոռնալ թէ ժամանակակիցութիւնը թէն առաւելութիւն է անշուշտ պատմագրի մը համար՝ պատմիչիք իրողութիւններուն մօտէն եւ լայնօրէն խելամուտ լինելու տեսակէտով, բայց նոյն ատեն բոլորովին զերծ ալ չէ անպատեհութիւններէ՝ անաչառ դատումի տեսակէտով, զի երբ պատմիչը ընդունակ է անձնակա՜նութեանց եւ կրնայ տարուիլ զիրազգա՜ծութիւններէ, կը պարտուի նայուածքը,

և չի կրնար ճշգրիտ եւ յստակ կերպով տեսնել արգիւնքէն պատճառ հանող գիծը։ Հոռոմի հասարակութիւնը Տրդատի կողմէ Ներոնի հանդէպ վերաբերմունքին մէջ փրկիչի մը ուղղուած մեծաբանքէն աւելի արքայական վահու թեկնածուի մը գռնհիկ շնթումները տեսնելով՝ յոռի տպաւորուած էր անկէ. նոյն բունը կարելի է մտածել Պլինիոսի համար ալ, եւ խորհիլ թէ այդ տպաւորութեան տակ էր որ մոգ կոչած էր զայն՝ «կախարդ» կամ «աճապորա» նշանակութեամբ։ Մինչ Աւետարանագիրքին միտքին մէջ ստաղին լոյսովը Երուսաղէմ՝ առաջնորդուած մոգերը բարձր դասու պատկանող անձեր են, իմաստուններ, թագաւորներ կամ գիտուններ։

Dieterichի գիտողութիւնը պատմահրմտական տեսակէտով կրնայ հետաքրքրաւարժ նկատուիլ, բայց կրօնական քննադատութեան գետնի վրայ հեռի է համարել լինելէ։

ՆՈՏԱՐ

ԾԱՌՔՈՒՐԳ ԵՒ ԾՈՒՐ

Զհանի՛նք կեանքի վոխձանի՛ն՝ ստանց ապրած ըլլալու, առանց մեկէ քան մը աւելցուցած չլլալու մեր ետեւէն զայի՛ս սերունդին ճանքու պաշարին վրայ։ Ի՞նչ մը աւելի քանսկանութիւն, ի՞նչ մը աւելի յարգանք արդարութեան եւ ճշմարտութեան, ի՞նչ մը աւելի քանքանքութիւն եւ քառայնական ոյժ, ի՞նչ մը աւելի քառքանքութիւն եւ գութ։

* * *

Ով որ կ'սպրի անկասակ եւ, ինչպէս կ'ըսեն, ըստ քախի, կ'սպրի ջուր կնդով։ Բարոյական կեանքին մէջ, հաճոյք գգալու համար, պէ՛ք ե կնպաստ մը առաջարկել եւ հասնիչ անոր։

* * *

Ժամանակը շա գործածելու համար ամե՜նատաքին կանոնն է կանոնս ելնել։ Հին առած մը կ'ըսէ. «Կանոնս ելնելը կու տայ առողջութիւն, քախս եւ իմաստքութեան», ապահովաբար աշխարհի երեք ամենաքանկազին քանկեր։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Ս. ՊՐՈԿՈՊԻՈՍԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՄԷՋ

Յուստինիանոս կայսեր օրով, Երուսաղէմի մէջ մեր Փրկչին Տեառնընդառաջի տօնակատարութեան առթիւ հաւատացելուց մէջ ծանր գէպքեր պատահեցան. կայսրը հրամայած էր նոյն տօնը որ ըստ կանոնի՝ կը կատարուէր փետր. 14ին, զիկտ. 25ին Ս. Մենդեան համաձայն կատարուի: Կայսերական հրովարտուող խիստ էր, զինուորական միջամտութիւն տեղի ունեցաւ: Երուսաղէմի Հայրապետն ու ժողովուրդը բռնուկ կերպով ընդդիմացան, մասնաւորապէս Սիրիի եկեղեցիին և Գողգոթայի մէջ բռնուկ հղաւ ընդզինութիւնը, այնպէս որ հրաշքերի ու պատահեցան եւ վերջապէս հաւատացողները Երուսաղէմի եկեղեցիի կանոնին համաձայն կատարեցին Տեառնընդառաջի տօնը եւ կայսերական զինուորները քաշուեցան միջամտելէ: Չարմանալի էր այս միջամտութիւնը Յուստինիանոսի կողմէ, վառնդան ալ արեւելեան եկեղեցիներուն սովորութիւնները չէր խանգարեր, Հայաստանի, Եգիպտոսի, Պաղեստինի և Սիրիոյ ժողովուրդները սիրաշահելու կողմը կը բռնէր ու անոնց մէջ հաւատայ խնդիր չէր յարուցաներ. ինչպէս կ'երեւի, յայտնի ալ է պատմութիւնէն թէ օտար մէկը հրահրած է խնդիրը և ի զուրկայրը երկիցս միջամտած է նոյն տօնակատարութեան թուականի փոփոխուելուն: Այս խնդրով մասին մեր Ճառընտիրները, ինչպէս նաեւ Կիրակոս պատմիչ մանրամասն կը գրեն: Ըստ մեր Ճառընտիրներուն՝ Երուսաղէմէն Գրիգոր եպիս. Արծրունեաց^(*) կը գրէ Հայաստան. «Ականաւտն լեւ մոնայն անցիցն անցիւոց, գըրեաց թուղթ ի Հայո, զգուշացուցանելով զնոսա ի խոտորմանէ տօնիցո. և կը յիշէ նաեւ թէ ճշնանք բժշկութեանն եղեն նախ

ի վերայ Հայոց, զի կին մի անուն Սողոմէ ի Մովսէս գաւառէ, կարկամեալ ի 23 տմաց հետէ, եկն եւ անկաւ առաջի սեանն եւ ջիւր հաւատով խնդրէր զբժշկութիւն ի Տեառնէ, որ և յարուցեալ եկաց ի վերայ ասից իւրոց և զոհանայր զԱստուծոյ...»

Այս գէպքին պատմագրութեան առթիւ Կիրակոս պատմիչ խօսք մը ունի (էջ 23) և կ'ըսէ. «Իսկ Երուսաղէմայիքն ոչ առին յանձն փոխել զաւանդութիւնս օտար հարցն, որ մինչև ցայն օրն պահեալ էին: Ինչ էր հայրերու այդ աւանդութիւնը զոր կը պահեն Երուսաղէմայիք. վառնդի հրեանոց ի վեր Գրիստոսի Մենդեան և Աստուածայայտնութեան տօնը միասին կը կատարէին Յունուար 6ին, եւ հետեւաբար Տիրոջ քառասներորդ Տաճար գալու տօնը կը տօնախմբէին փետր. 14ին: Կայսեր հրամանը ընդունուած պարագային հայրերու աւանդութիւնէն շեղում մը պիտի ըլլար, ինչ որ ժողովուրդը չէր կրնար ընդունիլ: Այս մասին փաստերը շատ են: Հայոց եկեղեցւոյն Ս. Մենդեան և Աստուածայայտնութեան Յունվար 6ին միասին կատարելու կանոնը հինէն կուգայ, բոլոր արեւելեան եկեղեցիներն ալ նոյն օրը կը կատարէին: Երուսաղէմի եկեղեցին ալ մինչև Զ-ի դար այդ կանոնը կը պաշտէր, այդ պատճառաւ տեղւոյն հաւատացողները մերժեցին Տեառնընդառաջի նոր տօնակատարութեան մասին կայսերական հրամանը: Թէն մեր այս յօդուածի նիւթէն զուրէ, բայց այս մասին լուսաբանութիւն մը տալու համար մէջ կը բերենք Դ. դարուն Երուսաղէմ այցելող Էթէրիա ուխտաւորուհի Օրագրութիւնէն քաղուած վկայութիւնը, օրով կը հասկնէ թէ Երուսաղէմի մէջ Տիրոջ Ս. Մենդեան եւ Աստուածայայտնութեան տօնը կը կատարուի Յունվար 6ին Ս. Յարութեան եկեղեցիին մէջ: Նոյն ուխտաւորուհին մանրամասնութիւններ կուտայ ութօրեայ արարողութիւններու մասին, իսկ Տեառնընդառաջի նկատմամբ կը գրէ հետեւեալ տեղեկութիւնները. «Աստուածայայտնութիւն քառասուն օր վերջ կը կատարուի նոյն տօնը և միծ թափօր կը կաղմօնի Ս. Յարութեան մէջ շքեղ հանդէսով, ինչպէս Զատիկը: Բոլոր քահանաները և անոնցմէ վերջ եպիսկոպոսը կը քարոզեն նիւթ առնելով Աւետա-

(*) Անտառա վանականի Երուսաղէմի վանքէից ցուցակին մէջ կը յիշուի հետեւեալ վանքը Սկրճուռեաց վանքն, որ յանուն օտար Գեորգայ, հաւանաբար Գրիգոր եպիսկոպոս այս վանքին վանահայրն էր:

բանի այն մասէն՝ որուն համաձայն Յովսէփ և Մարիամ Տէրը Տաճար կը բերեն քառասուն օր յիտոյ, և Սիմէոն ու Աննա կրնան մարգարէն որ Փանոսելի աղջիկն էր՝ տեսան զԱնիկա ու խօսելէ վերջ անոր հետ իր ծննդացի յանձնիցին»

Դառնանք մեր յօդուածի նիւթին. Արծրունիաց Գրիգոր եպիսկոպոսին Հայաստան դրած նամակէն կը հասկցուի թէ Տեառնդառաջի նոր տօնակատարութեան խառնաշփոթութեանց առթիւ, երբ հաւատացեալք կը տիրանան իրենց աւանդական կանոնին վերահաստատութեան, չձուռնելէն ջահաւ և մոմիղէնս և երբ ընդ Տեառնդառաջ. ի Ս. Պրովպոս, կատարել ըզտօնս ըստ Յայտնութեան և ըստ տօնորութեան՝ Երուսաղէմի Ս. Պրովպոսիս եկեղեցին հայ ձառընտիրն է որ կը յիշատակէ առաջին տնգամ Նոյն եկեղեցիին մասին քառամական տեղեկութիւններ տալէ առաջ, պէտք է գրանանք թէ ո՞վ էր Պրովպոս, որուն անունով կառուցուած է Նոյն եկեղեցին: Պրովպոսիս Պաղեստինի մէջ նահատակուած է Դիոկղետիանոսի հալածանաց ժամանակ, եւ արեւելքի մէջ մարտիրոսացած շատ վկաներէն մին է. և կը կոչուի ձմեռ. անոր նահատակութիւնը գրած է Եւսեբիոս կեսաբային, որուն տողերը հոս կը համառօտենք. «Պրովպոսիս Պաղեստինի մարտիրոսներէն առաջինն է. մանկութենէն սկսեալ վարած է սուրբ եւ առաքինի կեանք մը: Երկու կամ երեք օր մի անգամ լոկ հացով և ջրով կը գոհանար: Աստուածային բանին խորհրդածութիւններով գիշեր և ցերեկ կը պարապէր առանց յոգնութեան: Ան ծնած էր Երուսաղէմ. իսկ իր բնակարանը եղած էր Սկիւթապոլիս (Պէյսան) ուր ան կը կատարէր եկեղեցական երեք պաշտօններ. ընթերցող էր, սիրիական լեզուի թարգմանիչ, եւ երգչախումբիչ:

Սկիւթապոլսէն ընկերներով զրկուեցաւ Կեսարիա (ձովալին) և առաջնորդուեցաւ դատաւորին որ անմիջապէս բանտարկեց Պրովպոսիսը և Փլաբարիանոս դատաւորին միջոցաւ ստիպել տուաւ որ Պրովպոսիս զոհ մատուցանէ աստուածներուն. բայց ան զօրաւոր ձայնով մը յայտարարեց թէ բազմութիւն աստուածներ չկան, բայց միայն մեծ տիեզերքի արարիչը: Այս պա-

տասխանը դատաւորին վրայ մեծ ազդեցութիւն ըրաւ. ի պատասխան, ուրիշ բան չգտնելով ըսել, աշխատեցաւ համոզել Պրովպոսիսը զոհ մատուցանելու Կայսրերուն: Բայց Աստուծոյ նահատակը մերժեց անոր խօսքը. լսեցէք, ըսաւ ան, Հոմերոսի այս խօսքը. «Երարի չէ ունենալ բազմութիւն տէրեր, ներելի է ունենալ միայն մէկ զուլս, մէկ թագաւոր» (Եւրիպիդես, 204): Այս խօսքին վրայ դատաւորը կը հրամայէ զխառնել Պրովպոսիսը, որ կը նահատակուի Տեսիոս ամսոյն 7 ին: Այս առաջին մարտիրոսութիւնն է որ տեղի կ'ունենայ Կեսարիոյ մէջ»:

Ս. Պրովպոսիս անուամբ եկեղեցի մը կառուցուած է Կեսարիոյ մէջ, եկեղեցի մը՝ զոր Ձենտի կայսրը վերաշինեց 484 ին, ըստ Chronicon Pascaleի: Սկիւթապոլիս Ս. Պրովպոսիսի երկրորդ հայրենիքն էր: Հոն էր որ կը գործադրէր իր ընթերցողի եւ երգչախումբի պաշտօնները: Հոն ալ եպիսկոպոսարանին մէջ հաստատուած է մատուռ մը յանուն Նոյն նահատակին (տե՛ս Կիւրեղ Սիւթապոլսեցի, Վարդ Ս. Սարայի, Cotelier, էջ 349): Սեւերոս Անտիոքի մէջ ներդրեալն ալ արտասանած է Փոկասի և Պրովպոսիսի նշխարները Ս. Միքայէլի եկեղեցին փոխադրուած ժամանակ. Դժուար չէ ընդունիլ թէ սոյն նահատակները մարտիրոսացած են Սիւնպի եւ Կեսարիոյ մէջ (տե՛ս Les origines du culte des martyres, par Hippolyte Delahaye, էջ 237):

Ս. Պրովպոսիսի անուամբ Երուսաղէմի մէջ շինուած է եկեղեցի մը, ինչպէս ալ նարեկեցիքը վերեւ, ըստ հայերէն ձառընտիրի, անոր մասին է. դարուն յիշատակութիւն մը ունի Արծրունեաց Գրիգոր Եպիսկոպոսը իր Հայաստան գրած նամակին մէջ ուր առաջին անգամ կը յիշատակուի Ս. Պրովպոսիսի Երուսաղէմի եկեղեցին. ճիշդ այս յիշատակութիւնը Prof. Goussen 1923 ին գերմաներէն հրատարակած Սուրբ Տեղեաց արարվայրերու վրացական ծիսականի մը թարգմանութեան մէջ Ս. Պրովպոսիսի եկեղեցւոյ մասին իր ծանօթագրութեանց առթիւ մէջ կը բերէ այս եկեղեցւոյն յիշատակութիւնը հայերէն գրուածքէ մը՝ ուր կը բովանդակէ Երուսաղէմացիներուն ընդդիմութիւնը ընդդէմ Յուստինիանոսի հրամանին՝ որով Տեառնընդառաջի տօնը կ'ազդէր փոխադրել փե-

տրուարի 14էն Փետր. 2: Նոյն ուսուցչապետը հետեւած է Փարիզի Ազգ. Մատենադարանի վրացական մէկ ձեռագրին (թ. 3) Կանդերձ մերձեցումներով քաղուած վրացական երկու հին տաղարաններէ, մին բերուած Երուսաղէմի Քաջափանքէն, եւ միւսը Սաղպիրոսի վանքէն, որոնք հատանաբար կը վերաբերին Ժ. դարուն, մինչ Փարիզի ձեռագրիին թուականն է ԺԱ. — ԺԲ. դար, ըստ Goussentի, ԺԳ. — ԺԵ. դար, ըստ Մաքլէրի ցուցակին: Prof. Goussentի նոյն ծագակին համաձայն ա ձեկնակներ 20 ին Ս. Պրովպիտսի եկեղեցիին սկզ կը յիշատակուին յորս առաջնակներ, երկու մարգարեներ եւ հինգ մարտիրոսներ:

Այժմ նշանակեց թէ Երուսաղէմի մէջ ուր շինուած էր Ս. Պրովպիտսի եկեղեցին. դադաթի մը վրայ՝ որ բարձր էր Ազգադամայէն, միջնադարեան քանի մը յիշատակարաններու համաձայն՝ շինուած էր Ս. Պրովպիտսի անուամբ եկեղեցի մը, անուանակիրը Երուսաղէմացի նոյն Պրովպիտսի է որ Սկիւթուպոլսի մէջ պաշտօնավարելէ յետոյ, ինչպէս զրաձ ենք վերեւ, և յիշեցինք երկու եկեղեցիներու գոյութիւնը, 303 ին նահատակուեցաւ Կեսարիոյ մէջ: Երուսաղէմը՝ նահատակին հայրենիքը յետամնաց էր երկու քաղաքներէն իր յիշատակը պատուելու համար սրբաձայրի մը շինութեամբ: Քաջակիրներէ առաջ այս մասին ինչ որ կրնանք ըսել սա է թէ Երուսաղէմ Ս. Պրովպիտսի տօնը կը կատարէր Յուլիոս 8 ին, ինչպէս արեւելեան եկեղեցիները (Վրացական Միաբարան, Տ Եռւլիսին): 1914 ին սկսուած է անկատար թողուած պեղումով մը երեւան եկած նիւարանքներուն հնախօսական քննութիւնը կը թելադրէ Զ. դարը իբր հուանական թուական Ս. Պրովպիտսի հիմնարկութեան: Ապու Թօրի գերեզմանը և այն ճառապարհը որ կը բաժնէ զայն յունական այն կայուածէն ուր կատարուած է քանի մը խորաչափութիւններ (sondage) կը գըրուեն սակայն սրբաձայրի հողին մէկ մասը: Սիւններ, քանդակի կտորներ, մոզազիւքի մը մնացորդներ ցոյց կուտան թիւզանդական լաւ ժամանակաշրջան մը:

Վաւերագրութեան վրայ յինչով ԺԲ. դարուն է միայն որ կրնանք ընդունել այս եկեղեցւոյ մասին քանի մը ծանօթութիւն.

նեք. այս ուլ սակայն աւերակներու քննութեամբ յայտնի վերանորոգութեան մը թուականին (*): 1176 ի տրձանագրութիւն մը կը յիշատակէ Ասօրի Ա. ի (1162-73) կողմէն նուիրատուութիւնը այգիի մը Ս. Պրովպիտսի եկեղեցիին մօտ Սիոն իրան արաբայութեան: Կացութիւնը աւելի կը ճըլզոյի Կիյեօմ Տիւրացիի կողմէն որ հարաւէն Գէհենով Երուսաղէմէն բաժնուած լեւրան վրայ ցոյց կու տայ եկեղեցի մը ի պատիւ երանելի Պրովպիտոս նահատակին: Անունը տակաւին պահուած է, թէ և այլափոխուած, այն պատմութեան մէջ զոր կու տայ Միւհրի էտ-Տիւն այս քրիստոնէական հաստատութեան տուլթիւն մասին շէյխ Ապուլ Ապպաւ Ահմէտի՝ մին Սալաէտտիին ընկերներէն որ 1187 ին Երուսաղէմի գրաւման առթիւ նշանաւոր հանդիսացաւ, ցուլի մը զաւակին վրայ նստած կոռելով, ուրկէ իր մականունը կողմեցաւ Ապու Թօր: Սալաէտտին որդին էլ-Մալէք էլ-Ազիզ 1198 ին, իբր երախտագրութիւն անոր ծառայութեանց համար տուաւ « փոքր գիւղ մը ուր կար վանք մը յոյներէ շինուած և երբեմն ծանօթ Տէյր Մար Քիպուս անունով (Տէս Sauvare, Hist. de Jérusalem, էջ 192, 290): Այս այլանդակ անունին մէջ զիւրաւ նկատի պէտք է առնել, նոյնութիւնը միւս և պալ զխաղերուն, արաբերէն Պրքիպիտոս, յունարէն Պրովպիտոս ընդօրինակութիւնը: Շէյնքը տէյր Ապու Թօր անունը հասու. այս էջերը հոն թաղուեցաւ և իր գերեզմանը ուխտատեղիի մը վերանուելով կը պահպանուէր իր ազգականներէն որ կաղմեցին փոքրիկ հումախմբութիւն մը այս զազաթին վրայ և տակաւին մինչև այսօր այս անձին անունով կը կոչուի:

Իսպի յիշուած աղբիւրներէն օգտուած ենք նաև PP. Vincent et Abelի Jérusalem Nouvelle ի Բ. Հատորէն:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱՒԻՈՒՆԻ

(*) Պրովպիտսի եկեղեցին շատ անգամ նորոգուած էր: Ձար խորհուրդի բնութիւն վրայ շինուած էր ան: Լոն գտնուած բնկորներուն մէջ կային խոյաններ և երկու կարգ կային սալաքարեր և ուրիշ սալաքար մըն ալ ԺԲ. դարու երկու տող արձանագրութեան մնացորդներով (V. A. Jerusalem, Բ. էջ 186):

ԵՐԱԺՇՏԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԱՆՁԸ ԵՒ ԳՈՐԾԸ

(Շար. Սիոն, 1935, Դեկտ. էջ 389է6)

ՅՈՒՆՈՒՐ

Եթէ հայ երաժշտութեան տեսաբանը այդքան մեծ ու բեղուն եղաւ կոմիտաս Վարդապետին մէջ, առոր բուն պատճառը հոն է որ ան չէր իր նիւթին լոկ դուրսէն, աւարկայօրէն մօտեցող գիտուն մը, այլ զայն ներսէն հասկցող, բռնող ու ապրող էն հարուստ տեսակէն արուեստագէտ մը որ հասած էր Հայ Երգիւն Ոճին իսկութեանը հիմնական, կեդրոնական յայտնատեսութեան, intuitionին որուն լոյսին տակ կը պարզուէր իրեն և իր միջոցաւ ուրիշներուն Հայ Երաժշտութեան ինքնատիպ էութեան գաղափարը: Այդ լոյսին տակ յայտ բերուած օրէնքները իրենց կարգին, ինչպէս ըսի, պիտի առաջնորդէին զինքը իր բուն արուեստագէտի գործին մէջ:

Ի՞նչ եղաւ արուեստագէտին, յօրինող արուեստագէտին արժէքը կոմիտասին մէջ:

Հոս է որ զինքը ստորագրահատողներ կը թօթուեն իրենց ուսերը: «Կոմիտաս Վարդապետ յօրինող երաժիշտ մը չիղաւ, չկրցաւ ըլլալ երեւք, կ'ըսեն, այլ երգեր հաւաքող մը և դաշնաւորող մը միայն ու պարագայէս: — Հորցը այդքան ալ պարզ չէ սակայն: Ժիշդ է որ Վարդապետը ինք իր հաշտոյն չստեղծագործեց — բուն իսկ իրմէ յօրինուած քանի մը ծանօթ կտորների փոքր ու երկրորդական բաներ են, ընդհանրապէս հանդիսական առիթներու համար չիւնուած, որոնց ինք ալ կարեւորութիւն չէր տար: Կարող չէր, չպիտի ըլլար Վարդապետը, տարաբանող Վարդապետը իր բուն իսկ անձնական ստեղծագործութիւնը բերելու

Հայ Երաժշտութեան: Պէտք չէ վճռել, չենք կրնար վճռել: Երկարատեան այդ ուղղութեամբ չէ խորհած բնաւ: Ուրիշ ըստ իրեն և ըստ մեզի ալ, աւելի անմիջականօրէն կարեւոր գործ ունէր ընելիք, ու այդ րրաւ: Բայց անիկա արուեստի, ստեղծագործութեան կենքէն շատ կաշուի խլուեցաւ. իր կարողութիւններուն ամենէն հասուն ու բեղուն շրջանին իսկ — ոչ շատ աւելի քան 45 տարեկանին իր մտերիմները մտնէին ալ գիտեն որ այդ առեն արդէն ձեռնարկած էր պատրաստութեանը մեծ գործի մը որ իր ծրագրին մէջ իր բուն անձնական բերումը պիտի ըլլար Երաժշտութեան. Յ. Թումանեանի «Անուշիւն» վրայ օրհույի մը պատրաստութեան» որուն համար կը խորհէր յօրինել նոր, հայկական նուագախումբ մը, հրապական գործիքներու մէջէն ընտրելով և անոնց միացնելով հայկական ու արեւելեան գործիքներ, արիւնքներ մասնաւորաբար: Ի՞նչ պիտի ըլլար այդ գործը: պատճառների ունիմ կարծիքով թէ մեծարժէք պիտի ըլլար: Ինծի երգած ու նուագած է անոր նախերգանքը և խոր տպաւորութիւն եմ կրած:

Բայց նկատի չունենալով այն մտնէն ու առնելով Վարդապետին հայ եկեղեցական ու ժողովրդական հրգերու յարդարման ու դաշնաւորման աշխատանքը միայն, ամենամեծ սխալ մը պիտի ըլլար սովորական, ամէն երաժշտագիտական ուսումնառացած, նոյնիսկ տաղանդաւոր երաժիշտի կարելիութիւններուն մէջ գտնուող գործի մը հետ չփոխել գայն:

Արդարեւ Կոմիտաս Վարդապետ բերած է իր գաշնաւորութիւնուն մէջ երաժշտական թափանցման, մեկնութեան այնպիսի խորութիւն մը, գրեթէակերպի այնպիսի նորութիւն մը, աճի ինքնատուութիւն մը որ անոնք սովորական գաշնաւորութիւնը սահմանէն անշափօրէն անդին կ'անցնին իսկական ու մեծարժէք ստեղծագործութիւններու կարգին տեղ ունեւորու համար:

Հայ երգերուն վրայ Վարդապետին կատարած աշխատանքը նախ անոնց էութեան ինքնայատուկ հարկերէն, ինքնորոշող ուղիին թափանցման, լայնազոյն իմաստով հասկացման գործը եղած է: Գերականացօրէն և արդարօրէն ինքնապատահ ճաշակով մը կը մօտենայ տն Հայ ըլլայ հեղեղեցական ըլլայ աշխարհիկ հրգերուն ու քիչ առաջ յիշուած Հայ երաժշտական Ոճին իսկութեանը մասին իր ունեցած — կարծես ցեղային երաժշտական վերապրող հանճարէ մը իր ստացած — յայտնատեսութեան լոյսովը կը դատէ հարադատ հայ եղանակները օտարամուտ երգերէն: Այդ ընտրուած երգերն ալ իրենց կարգին նոյն յայտնատեսութեան լոյսովը կը յղէ, մաքրելով զանոնք անոնց վրայ խառն կապած ու անոնց բնութիւնը եղծող օտարամուտ կամ ժողովրդական ազաւաղութիւնէրէն հեղձ օտարներէն. ու կ'ունենայ զանոնք իրենց սկզբնատիպ, ստեղծ վայելչազեղութիւնը մէջ. մասնաւորաբար, այսպէս, մեր կրօնական երգերը իր բացարձակ ճաշակին անվերադառնալի վճիռներուն տակ կը ձգեն իրենց վրայի վերջամուտ, բայց թերեւս դարերէ վեր խառնացած անիրաւտ երկարաձգութիւնը, արեւելեան զարդարութիւնը, մեղկ ու քանդակաւոր (enharmonique) ծամծամքները: Այսպէս մէջտեղ եկած հարադատ հայ եղանակը՝ պարզ է, ժուժկալ և առնացի դիւրեղութիւն և դուարթութիւնը մէջ իսկ լուրջ ու տխրութեանը մէջ իսկ երանական, բանասեր՝ կառուցուածքով բայց և դարմանալիօրէն կենդանի, խորեղանդ, միեւնոյն ատեն կորովի ու շնորհալիօրէն քաղցր և գերազոյն գաղտնիք իր անասելի հմայքին, պիտի ըսեմ սուրբ հմայքին — դէպի խորհրդաւոր աստուածային ներկայութիւն մը թեղ թռիչքով մը վսեմ, խռովիչ՝ Կոմիտաս Վարդապետի այսպէս մեղր բերած հայ եղանակը իր բանական պայծառութեամբը,

և իր առնացի կորովովը, իր մաքուր զգաստութեամբը յայտնապէս արեւմտեան-արիական է բայց և իր արեւահամ քնքրութեամբը, իր երազայնութեամբը արեւելեան միեւնոյն ատեն: Ու ի վերջոյ ոչ այդ և ոչ այն, ինչու չլսել մէկ բառով՝ հարազատօրէն ու ինքնորոշապէս հայկական է. հայկական mystique է մը բղխած:

Բայց այս եղանակները արդիական Միծ երաժշտութեան մէջ մտցնելու, զանոնք ներացած ու յառաջացած ճաշակներէն վայելելի զարմնեցող ու անկախաբար ալ եւրոպական ճաշակէն իրենց իրենց մէջ իսկ զանոնք մարդըզմին տրտեցնելու և անոնց դուռ ևս ի կարողութեան (en puissance) պարունակած երաժշտութիւնը բովանդակօրէն իրագործելու, actée բերելու համար հարկ էր գոյնաւորել: Մեներգի յարմար եղանակներուն համար գաշնակի կամ երգչուհի ընկերակցութիւն յօրինել ու խմբերգի յարմարներուն բազմաձայնութիւն հագցնել:

Անհունօրէն դժուարին խնդիր: Սովորական արուեստագէտի մը համար ատկէ դուրին ու պարզ բան ալ կայ: Եւրոպական գաշնակները (accord) պատրաստ են, գաշնաւորման դասական կանոնները՝ յայտնի. պիտի բաւէր զանոնք կիրարկել մեր երգերուն:

Մանուսկրդ որ այս տեսակ գաշնաւորումը նոր բան ալ չէր. կարամուրզա և Եկմալեան ժողովրդական բաւական երգերու և Հայ Պատարագին համար տուել էին ատոր օրինակը:

Բայց գերազնայօրէն նուրբ և խորազգած արուեստագէտին համար օրպիտին էր Կոմիտաս, հարցը կը ներկայանար այլապէս բարդ, դժուարին. գործը այլապէս պատասխանատու: Այդ երգերը միաձայն ստեղծուած էին ու պարզօճկ, գեղջուկ բերաններէ երգուած այդպէս, Հայ ժողովուրդի երաժշտական բնազդը, այնպիսի բարձրաշխարհի բնութեանը միացած՝ տուած էր այդ երգերուն երաժշտական այնպիսի դրոշմ մը, երանդներու այնպիսի փափկութիւն մը որ անոնց իսկութիւնը կրնար եղծուել անմիջապէս եւրոպական ներդաշնակութիւններու առաջին հպումին իսկ: Մեր երգերու շունչը կրնար խնդողիլ ևս բոպական գիտուն ներգաշնակութիւններ

բուն ծանր փաթաթումին մէջ: Հայկական ազատ լեռներուն վրայ բուսած ու ապրող այդ փոքրիկ վայրի երաժշտական ծաղիկները ի՞նչ պիտի ըլլային իրենց հողէն փըրցուած ու մեծ քաղաքներուն եւրոպական Արուեստի պալատներուն ու պարտէզներուն մէջ բերուած:

Պէտք է ըսել որ կոմիտաս Վարդապետ իրապէս հանճարեղ լուծում մը գիտցաւ բերել այս հարցին:

Նախ պատշաճազոյն ընտրութեամբը այն ներդաշնակութիւններուն և ներդաշնակային շղթայումներուն զօրս գործածեց ժողովրդական թէ՛ կեցեցեցական եղանակներու իր բազմաձայն խմբագրութիւններուն մէջ: Եւրոպական դասական ներդաշնակութիւնները և շղթայումները չեն աւնոնք, ինչպէս է պարագան օրինակ Եկմալեանի Պատարագին մէջ: Դասական երբեքուկը ապաւէս, ըսի արդէն, որ պիտի հոծէր այդ երգերուն ներդաշնակային ի կարողութեան գոյ նկարագիրը, շատ անգամ ու հետզհետէ աւելի վտարուած է այդ դաշնաւորումներէն: Փոխարէն յաճախ քառեակի կամ հնգեակի վրայ հիմնուած դաշնեակներ և մանաւանդ նոր հոկանչուուն (dissonnant) դաշնակներ գործածուած են որոնք բարեբաղդօրէն կը շնչտեն այդ երգերու յատուկ ներդաշնակային դիմագիծը:

Եետոյ դաշնաւորման համար իր գործածած խմբագրութեան հղանակովը՝ պատշաճօրէն բարեխառնուած ամեղանակային (contrapointique) կերպն է այդ, որ բազմաձայնութիւնը ձեռք կը բերէ ոչ թէ մայր եղանակին տակ պարզապէս դաշնակներ դնելով՝ այլ այդ մայր եղանակին ընկերացնելով սուրիշ՝ բայց անոր բնուածիւնէն սերած, անոր ազգական մէկ կամ աւելի եղանակներ. ու այսպէս մայր երգին շուրջը յօրինուած եղանակներու փուռնով մը տալով մեղի բազմաձայնութիւնը: Դաշնաւորելու այս բազմեղանակային (polyphonique) կերպը որ յատկանշական է եւրոպական նոր համանուագային (symphonique) օճին, կը պահէ հայ երգերուն՝ իրենց էապէս մեղեդիական (melodique) հանգամանքը: Այդ ընկերացող եղանակները Վարդապետին սեպհական հանճարեղ յօրինումներն են, որոնց իւրաքանչիւրը մայր եղանակի ի կառութեան գոյ մէկ երեսը երևան կը բերէ:

Կ'իրագործէ. հետեւաբար ոչ միայն չի խեղդեր, չի խեղաթիւրի անոր օգին այլ զայն աւելի բազմակողմանիօրէն կը վերստեղծէ, զգալի կը դարձնէ, կը ճոխացնէ, ամբողջովին կը ցայտեցնէ:

Ու վերապէս երգերուն դաշնաւորումին մէջ իր բերած երաժշտական նկարագրելութեան, pittoresque, տեղական գոյնի, couleur locale մտահոգութեամբ որ խմբերգական հնչականութեան դմայիլի գիւտերով այդ երգերուն շուրջ պահել յաջողեցաւ անոնց ընդի միջավայրը, միեւնոյնը, երաժշտական կլիման կարծես:

Կոմիտասի դաշնաւորումներուն մէջ զխառր երգին շուրջ, այսպէս, երբեմն տգեկոշուած կը գտնենք երգին արթնցուցած արձագանգները, պիտի ըսէիք հայ սառալանջներուն վրայ, (Սարգիս փրով զնացին պարագան). պարի եղանակներուն մէջ երգին ընկերացող պարի քայլերուն ու թմբուկներուն թափահարումը (Հով ղիմին, Սոնա Խարին, Առաւօտն քաղի լուս սքանչելի հարաներգին մէջ այսպէս). զեղջկական բակին մէջ կթուրդ ածներուն զանգակներուն հնչիւնին տնորշ արձագանքները՝ Հինգ ձեռնիմ կոշուած փոքրիկ զուլի գործոցին մէջ: Բաղդասեցէք այս կտորները եւրոպական սովորական խմբերգներուն լոկ ներդաշնակային հնչողութեան հետ. հոս ներբազոյն երանգներու գերազանց տուշութիւն (rendu) մը պիտի գտնէք որուն նմանը Տէպիւսիի՝ Շառլ Տ'Օլշտէնի տաղերուն վերայ յօրինած երեք խմբերգներուն ու քանի մը Ռուսական խմբերգական գործերուն մէջ հանդիպած եմ միայն: Եւրոպական երաժշտութիւնը, մանաւանդ նորը, երաժշտական նկարագրելութեան հոյակապ էջեր տուած է անշուշտ, բայց ամէնքն ալ նուազախառնի համար. քիչ անգամ հոն կը գտնենք խմբերգական արուեստի այն բարձրութիւնը որ Կոմիտասինը հղաւ:

Անշուշտ Վարդապետը մէկէն չի հասաւ այս կոտորիլութեան: Իր առաջին, մանաւանդ կրօնական երաժշտութեան գաշնաւորումները գեռ գերմանական դասական և ուսումնական խիտ ներդաշնակութիւններով ծանրաբեռն են: Բայց մանաւանդ Բարիկ Կատարած իր ճամբորդութիւններով նորագոյն ֆրանսական և առասպական երաժշտութիւններուն իր ծանօթացումը

զինքը անօրինակ կերպով նրաացուց իր ճաշակին ու արուեստի ըմբռնողութեանը մէջ ու իր բնագրին ալ օգնութեամբը հասաւ խմբերգական խմբագրութեան այդ անգերազանցելի վարպետութեանը:

Ու այսպէս ունենցանք հայ կրօնական երաժշտութեան կալուածին մէջ Վարդապետին Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Պատարողը. մեծարժէք գործ(*): Ունեցանք շարականներէն ոմանց սքանչելի դաշնաւորումները: Իսկ ժողովրդական երաժշտութեան սեռին մէջ՝ իր կազմած հրաշագեղ շարերգները, suiteները, որոնք առթաւամ շնորհով մը պիտի ապրին երաժշտութեան գեղեցկագոյն ստեղծագործութեանց կարգին: Փոքր երգերը, իրենց նիւթով ու երաժշտական բնատուրութեամբ ներկայացուցած յարմարութեանց համեմատ, վարպետը իրարու կապած է. երգի մանեակներ շինելով այսպէս: Անոնց մէջ ծունըր ու գանդազ կ'առայթով երգերուն հակագրուած են թեթեւ ու եռանդուն կըլնոյթով եղանակները ու այդպէս ստեղծուած են երաժշտական փոքր գլուխ գործոցներ:

Ու մեր զմայլած հոգիներուն առջեւ էն, աւելին՝ խորէն անշուշտ Վարդապետը, շարան շարան այդ երգերը որոնց մէջ արվանդակ կ'անընէ է հայ ժողովուրդին. ստրախութեամբ աշխատող, զմայլազին երազող, մաքրօրէն ու խորագին սիրող, առաջ թախտութեամբ մը կարօտացող, դիւցազնացող ու միշտ ու էապէս հաւատացող հայ ժողովուրդին: աշխատանքի արի ցնծերգները, լուսնալուսնային պարերգներն ու հարսներգները, միւսնոյն ստեղծ գգաստ ու խոտիչ այն սիրերգները, անհուն ու խոր կարօտերգներն ու սղերգները, բոցաշունչ գիւցազներգները, իսկապէս աս-

տուածաթորիչ շարականները: Բովանդակ կ'ունենէր հայ ժողովուրդին՝ երաժշտացած, ու այս անգամ Վարդապետին Արուեստին մէջ վերստեղծուած, պայծառակերպուած, պայծառաձայնուած . . . :

Այդ արուեստով բերուած Հայ երաժշտութիւնը իր եղանակներու անսովոր հրնչողութեան նկարագրովը, իր ներկայացուցած ձայնաշարերուն եւ դաշնաւորման եղանակին արտադասական ու խիզախ ինքնատուրութեամբը ու վերջապէս հոն երեցող գրեկերկրային բազմեղանակային (polyphonique) եւ յատկանշօրէն նկարագրիչ բնութեամբը եւրոպական երաժշտական արդիական moderniste ճաշակին ուղղակի կը համապատասխանէր, ահա ինչու ընդունուեցաւ զմայլումով այդ շարման վարպետներէն: Հայ երաժշտութիւնը զարհիւ է ու զարհիւ եկած՝ կոմիտաս Վարդապետին շնորհիւ, մէկ աստուածով՝ երաժշտական արուեստի բնաշրջութեան յառաջացած գիծին վրայ տեղ կը գտնէր:

Այս մեծ պատիւ մըն էր մեզի համար: Կը պարտինք զայն իրեն:

Խ Մ Բ Ա Վ Ա Ր Ը

Եւրոպացիներու մօտ այս արդիւնքը ու մեր մէջ ալ Վարդապետին երաժշտութեան բերած անօրինակ խանդավառութիւնը չպիտի բացատրուէր սակայն, տակաւին, գործերու խմբագրութեան այս արուեստին յատկութիւններովը միայն: Որովհետեւ լաւագոյն երաժշտական երկերը գէշ կամ միջակ կերպով գործագրուած՝ չեն տար իրենց կարելիութեան մէջ եղող արդիւնքը: Մեծ բարեբախտութիւնը հոն էր նաեւ և տակաւին որ Վարդապետը իր երկերու գործագրութեան, executionին համար կը բերէր խումբերու զեկամարութեան արտասովոր տաղանդ մը: Այս տեսակէտով իր ըրածը պարագայէս հրաշքի սահմաններուն կը մօտենար:

Վարդապետը կը հասնէր քաղաք մը, յաճախ հապենպով կը ժողվէր երգիչներ, շատ անգամ կ'երաժշտութեան ու է աստուած մէ և մշակումէ զուրկ, ու այսպիսի տարբերէ մէկ կրկու ամսուան, երբեմն քանի

(*) Պիտի ունենայիմբ ուրիշ Պատարող մը եւս որ պիտի ըլլար, ինչպէս կ'ըսէր իմբ, իր կոնական երաժշտութեան կարեւորագոյն երկը, այս անգամ իստե իստե մի համար գրուած հնգաձայն-վեցաձայն եւ կ'առուցուած Օր. Էմի Արգաթի կողմէ հրատարակուած Ջուլիայի պատարողին մայր եղանակներուն վրայ գործ վարդապետը կը նկատէր ամենէն հարազատօրէն հայկական պատարողի եղանակները. պիտի ունենայիմբ՝ եթէ չպատահէր աղբը: Այդ գործը կ'աւելոր մասերով գրուած էր արդեւ, բայց զարմանալի է որ ամէկ ոչ մէկ հեօ գտնուած է իր օրագրերուն մէջ. ո՞ր անգամացած է արգեօք այդ գործը:

մը շարժումն մէջ ներկայանալի խումբ մը յառաջ կը բերէր, երգչական առաջնա-
կարգ իրագործութիւններու կը հասնէր, իր սորվիցնելու եւ վարիլու կիրպըլ գիտինք
որ ապշեցուցիչ էր: Անոնք որ ծանօթ են
նուագախումբի կամ երգչախումբի ղեկա-
ւարման արուեստին կամ նյութիս միայն
երաժշտական կեանքին, գիտեն թէ պար-
ծերու պարզապէս ճիշդ իրագործումը դեռ
սկիզբն է ու տարրական բանը միայն ձեռք
բերուելիք իրաւունքն արդիւնքին համար,
բուն խնդիրը արտայայտութիւնը, երանգ-
ները ու աւելիլն՝ երաժշտական շունչը, ա-
զիս ձեռք բերելուն մէջն է: Ու ասոր հա-
մար չեն բաւեր սովորական գիտութիւնը
եւ վարպետութիւնը արուեստին: Ասոնց-
մով՝ ճիշդ բայց պարզ հղանակաւորումի
մը ու բազմաձայնութեան մը միայն կա-
րելի է հասնիլ: Երաժշտական բուն յա-
փըշտութիւնը ստանալու համար ա-
սոնցմէ անդին դառնող տեսակ մը մոգա-
կանութիւն անհրաժեշտ է որ քիչ վարիչ-
ներու միայն արուած շնորհ մըն է: Ու այդ
շնորհը ունէր բացառիկ աստիճանով մը
Վարդապետը:

Իր ձեռքբերէն որոնց մէջ զանոնք
աւելի կենդանի պահելու համար չէր
առնէր ոեւէ գաւազանիկ, իր գէմքէն,
իր ամբողջ անձէն անասելի երկտրակա-
նութիւն մը, մագականութիւն մը, ներշնչ
գիւթութիւն մը կ'երթար երգիչներուն, վեր
հանելու տեսնց հոգիները ու ձայնիւրը, ա-
սոնցմէ ու ասոնցմով հաղորդուելու համար
յետոյ աւնկնողող բազմութիւններուն ու
երաժշտական հոգեկանութեան անդիմա-
դրելի եւ երբեմն ամփոք ալիքներուն մէջ
աւանելու եւ բարձրացնելու համար գանձեր:

Ու այսպէս՝ Մեծ խնայողաւորութիւնն
էր յափշտակուած ամբողջներուն որ ծա-
փաւարութիւններուն մէջ ա'լ կ'որոտար,
կ'որոտար ու չէր դադարէր: Երբեմն Յիզը
բովանդակ արթնցած կ'ըլլար կարծես այդ
պահերուն՝ Հայ բազմութիւններուն մէջ:
Մոռցուած Յիզը որ յանկարծ կ'ըլլար սըր-
տերուն մէջ, կ'երգէր արիւնին մէջ ու ար-
ցունք կը գնէր անհամար աշփոյծներ:

Կոմիտասի երգչախումբը՝ կը հնչէր յա-
ճախ իրեն արդիական նուագախումբ մը,
Հոն չկային լոկ տարբեր բարձրութեամբ
ձայններ տրամադներուն, աչքոներուն, քե-

նոններուն ու սրտներուն իրենց ինքնայա-
տուկ գրողովով: Ինչպէս կան անոնք եւ-
րոպական սովորական երգչախումբերուն
մէջ, Ըսի որ Վարդապետին խմբագրական
գործերը երաժշտական նկարագրողութիւն
ստեղծելու մտահոգութեամբ գրուած են:
այդ նկարագրողութիւնը ձեռք կը բերուէր
բարձրագոյն արուեստով մը խումբերու խ-
րագործութիւններուն մէջ ձայներու ար-
տաբերման արուած զանազան երանգնե-
րով ու անոնց տարբեր բաղապտութիւննե-
րով: Ու ի վերջոյ այդ բոլորը թափանցող
թեւող զգացումովով, այդ բոլորին մէջ վար-
դապետին անձէն հկած եւ մտած անդի-
մադրելի շունչով:

Վարդապետը անկասկած մեր ժամանա-
կի առաջնակարգ եւ բացառիկ երաժշտա-
կան ղեկավարներու գիծին վրայ կուգար:

ԵՐԳԻՉԸ

Միծ եղաւ իրեն խմբավար, թերեւ անոր
համար ալ էր այդ որ մեծագոյն եղաւ իւ-
րեւ երգիչ: Իր համբերգներուն երբ իր խումբ
բերու հրգերէն վերջ, կ'անցնէր դաշնա-
մուրին առաջ ու կ'երգէր ինքն իսկ՝ իր
խումբերն ու խմբերգներն ալ կը մոռցնէր —
Յաճախ կը հարցնեն ղալմէ ք զոմի-
տասը, գեղեցիկ էր շատ իր ձայնը, ինչ-
պէս էր իր ձայնը: Բայց երբ կ'երգէր Վար-
դապետը ո'վ կը խորհէր իր ձայնին: Գե-
ղեցիկ ձայնիկ շատ եղած են եւ կան իրե-
նինէն աւելի գեղեցիկներն ալ ապահովա-
բար շատ: Բայց իրեն պէս երգիչներ շատ
քիչ հկած են աշխարհ ու պիտի գան: Ան-
շուշտ սքանչելի կիրպով կը բարձրանէր,
կը տարածուէր, կը տիրակալէր իր ձայնը
անհատնում շունչն մը բռնուած, տար-
ուած: Դարձեալ սքանչելի օրակով մը,
գրողով մը օժտուած էր ան հակառակ
երբեմն խոստ ու մարած տարրերու որ կը
խառնուէին անոր, խառվիչ բան մըն ալ
իրենք խառնելով սակայն անոր այնպէս
մոգուր հնչականութեան: Բայց այս բա-
ւորը կը չբանային իր երգումներն նկա-
րապիլը կազմող արտայայտականութեան
քով, իմաստի, զգայման երանգներուն,
կիսատաներնիւրուն տուչութիւնը ընելու
իր կարողութեան քով: Ու ասոնք ալ տա-
կաւին՝ այն անասելի քերականագ հոգեկա-

նութեան քով որ իր երգուածքին ներյուտակ թռիչքը, վեհութիւնը, միաբիւր իր կազմը: Չայն մը չէր այդ՝ հոգի մըն էր:

Հայ երաժշտական ոճի իսկութեանը իր յայտնատեսութեանը օգնութեամբ, յայտնատեսութիւն՝ որու մասին ըսի, Կոմիտաս Վարդապետ գտաւ ու բերաւ մեղի հայ երգումի բուն ու հարազատ եղանակը, Ոճը: Ատիկա ալ իր անկորնչելի փառքերէն մին պիտի ձնայ:

Մանաւանդ հայ կրօնական երգին տուչութեան, այսպէս ըսենք Մեսրոպեան Ոճը գտած էր: Մեսրոպեան կ'ըսեմ որովհետեւ հայ կրօնական երգը տալու իր ոճը խորհրդաւոր հանգիստութիւն մը ունի Մեսրոպեան երկաթագիրներու, մեր սոսկիպառու մատենագիրներուն՝ մեր ճարտարագիտութեան մէջ շրջանին կառուցուածքներու ունին հետ. նոյն անսկսեթիւ, կորովի, պարզօրէն շնորհալի, սրտազին ու միսթիք իսկութիւնը անոնց և իր երգուածքին մէջ: Այդ երգուածքին մէջ արեւելականութիւնը իսպառ թօթափուած էր բայց և չէր ինչարան եւրոպական կերպին մէջ. բուն իսկ հայ հոգիէն ու հաւատքէն եկած սրտառուչ ու աստուածաթոխ ըսն մը օգեղինութիւն կուտար անոր: Ո՞ր էր թէ չը կորսնցնէինք իր երգումի գպօքը, իրմով մէջ մը վերագտնուած այդ երգչական Ոճը:

ԱՆՁԸ

Այս ամէն գերազանցութիւններուն տակ հիմնական գաղտնիք մը կը պահուի սակայն. եթէ իր մէջ տեսաբանը, յօրինողը, խմբավարը, երգիչը եղան այն ինչ որ եղան պատճառն այն է որ այդ բոլորը տարբեր ձեւերու տակ նոյն և մի իսկութեան մը արտայայտութիւններն էին: Տեսաբանին թէ յօրինողին, խմբավարին թէ երգչին տակ միեւնոյն երաժշտական Անձը, միեւնոյն յայտնատեսական լոյսով լուսավառ մարդու էութիւնը կը ճառագայթէր: Կոմիտաս իր Անձը ամբողջ կը գնէր իր բոլոր ըրածներուն մէջ, իր խմբագրած յետին երգին և երգած յետին շնչոտին մէջ. ու հանճարի լոյս մը կը կրէր ռապսոդաբար այդ Անձը իր մէջ: Ոչ անձկական հանճարի սակայն, եթէ կարելի է այսպէս ըսել, — ու հոս է էական յատկանիշը իր պարա-

գային — այլ ցիլսցին հսկմարի լոյս մը: Տեսակ մը անանձնական տեսողութիւն կ'առաջնորդէ զինքը իր զործին մէջ ու տեսակ մը անանձնական ոգևորութիւն կը լիցնէ զինքը ու իր ամբողջ գործունէութիւնը: Այդ է գաղտնիքը այն Տեսանողի ու Առաքեալի նկարագրին որուն զիծերով իր անձնաւորութեան պատկերը պիտի անցնի մեր պատմութեան: Ու ահա ինչու Արուեստագէտը և Հոգեբանական ձուլուած եղան միշտ իր էութեանը մէջ, միակտուր ճառագայթ մը կազմեցին հոն: Հոգին կը կրէր իր մէջ ու իր մէջ Հոգին՝ Սո՛ւրբ կ'զգար, ասկէ՛ իր հաւատքը: Իր անձնաւորութեան շինուածքին ու բնաւորութեան տեսակէտով իբրեւ Ս. Սահակներու և Ս. Մեսրոպաներու գիծէն գէ՛մք մը անցած եղաւ Հայ կեսնքին մէջէն Հայ պատմութեան:

Իր էութեան Միութիւնը . . . բայց ի՞նչ կամքով ու ճիշտով բռնուած էր ան ու լարուած իր մարմինին մէջ: Մարմինը, նիւթը որուն օրէնքը օւրիշ է պիտի օգտուէր աւաղ Մեծ Աղէտին իրեն տուած զմիմի պատհնութիւնն կարծես իր վրէժը առնելու՝ անկէ իրեն վրայ եղած բռնութիւնէն: Ինչպէս ըրած էր օւրիշ մեծերու: Ու ապրեցաւ շնորհալի ու արարաբաղդ Վարդապետը ճակատագիրներուն էն եղբրականը, մեր ու աշխարհի աչքին առջև կենդանի ձնալու գարնանը զարնուելով ճիշդ իր ամենէն թանկագին բանին մէջ՝ այդ Միութեանն իսկ մէջ: Ախար կոտրեց փշուր փշուր այդ Միութիւնը, իբր գերագոյն հեգնանք սակայն զինքը պահելով դեռ տարիներ մեր առջև իբրեւ ինչ իրեն անձնաչափի նիւթեղէն ստուերը:

Մահը կուգայ սրբիւ այսօր այդ ստուերը: Ու Յաւիտենութիւնը իրեն կ'առնէ Կոմիտասը ու միաժամանակ մեղի կուտայ զայն իր բուն եղածին պէս: Իրեն կ'առնէ ու մեղի կուտայ իր միութեանը մէջ վերահաստատած իսկական՝ Հոգի-Կոմիտասը: Գիտնանք մեզ համար կենդանի պահել զայն:

Ե. Ռ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԴԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ԿՈՐԾԱՆՈՒՄԸ

ՀՐԵԱՆՆԵՐԸ ԻՆՁՈՒՆԻ ԵՒ ԻՆԶՊԵՆ ԿՈՐՄՆՑՈՒՑԻՆ ԻՐՆՆՑ ԱՆԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

(Շաբ. Սիրն, 1935, Դեկտ. էջ 392 էճ)

Ձեռքի թղթերու հոսանքը օրէ օր կը զօրանար, աւելցող թղթաւորութիւնն հետ: Ձգտումնաւոր ղեկավարէր կ'ստեղծէին և կը մեծնային: Այս վիճակին մէջ ղեկավարը փութացուց հրեաներու և հռովմի բաղադրանքը:

Կրտսերիան(*) զրաւման բանակի զինուոր քաղաքն էր. բնակիչներու մեծամասնութիւնը հրեաւորայեցիներէ և յոյներէ կը բաղկանար, հրեաները այնտեղ Սինակոկ մը ունէին, որ յոյնի սեպհակապետութիւնը եղող հողի մը վրայ շինուած էր: Յոյնը չէր ուզեր հողը ծախել հրեաներուն, այլ պարտաւ մասնաբաժնի վրայ նոր շէնքեր և աշխատանքներ կառուցանել կուտար, Սինակոկ տանող ճիւղէն ալ միայն ձգելով հրեաներուն:

Հրեայ երիտասարդներ ուզեցին խափանել նոր շէնքերու շինութիւնը, Հռովմի զինուորական ներքալացուցիչը արգելեց հրեաներու միջամտութիւնը:

Շաբաթ օր մը՝ ոչ-հրեայ մը թուրան մը մօրթեց սինակոկին առջև, հրեաները զրգռուեալ մարդ(**) Հրեայ երիտասարդները, հակառակ ծերերու խորհուրդին, կուտի սեպսի կերպարով ոչ-հրեայ գաղտութիւն ղեմ, այս կէտէր տարածուեցաւ զրաւոր քանակին ղեմ և փոխադրուեցաւ երեսուցէմ, դարձաւ կուի զրաւման բանակին, ապա Հռովմի ղեմ:

Այս բմբոստութիւնը յառաջ բերաւ Հռովմի մէջ խիստ հակա-հրեական բեկաբոխ մը, որ պատահաւ դարձաւ Հրեաներու կործանումին(***) և Հռովմի բարեկամ հասանքին առաջնորդն էր Ագրիպպա Բ., որ կը ջանար համոզել հրեաները, որ հրաժարին կուիէն:

Հրեաները փութը ժողովուրդը են, չեն կրնար Հռովմի պես աշխատակալ և հզօր պետութեան մը ղեմ դնել, պայքարը պէտք չէ կայսեր կամ Հռովմի ղեմ վարել, անոնց իշխանութիւնը համբուրեալութեամբ պէտք է տանել, որովհետև մեղմէ շատ աւելի զօրաւոր և հպարտ ժողովուրդները Հռովմի հպատակ զարձան են:

Փիւր են ձեր բանակները, փւր են ձեր զենքերը, կ'ըսէր Ագրիպպա, որ ձեզ կուտելու այս ինքնավարութիւնը կը ներշնչէ: Ձե՛ք մտածե՛ր թէ ինչ կը նշանակէ Հռովմական կայսրութիւն, չափաւել չաւիճէ ձեր սեպհական ուժին: Միթէ

դուք գաղղիացիներէն աւելի՞ հարուստ էք, գերմաններէն աւելի՞ քաջ, յոյներէն աւելի՞ խելացի և բազմաթիւ էք քան աշխարհի բոլոր ժողովուրդները:

«Ուրկէ՞ կ'ուզէք ձեզ զանակից հարել, ամբողջ աշխարհը հռովմէական է»:

Այն հրեաներուն, որոնք Առաւելոյ վրայ կը ղնէին իրենց յայրը, Ագրիպպա կ'ըսէր.

Անտուած ալ Հռովմի կուտակից է, քանի որ առանց անոր կամքին անկարելի էր այգիլիսի հզօր կայսրութիւն մը հիմնել: Որով կը յորդորէր հրեաները հրաժարել կուտելէ, փրկելու համար տաճարը, մայրաքաղաքն ու Սրբութիւնները:

Ուրիշ ազդեցիկ կրօնապետ մ'ալ, Բարի Բէն Սաքքայի, կողմակից էր հայտնութեան և խաղաղութեան: Սակայն այս ամէնը ազդեցութիւն չունեցան, որովհետև կուիւր քաղաքէ քաղաք անցած ու տարածուած էր:

Տեղական պատիկ յաղաղութիւններ կը խանդավառէին կուտողները, աշխաղաղութիւնները կը զրգռէին զանոնք. այսպէ՞ս երբ Գալիլէ քաղաքը հռովմի զօրքէն պարտուեցաւ, Բաբելոնիմ կուտակցուեցան, որ մինչև այդ հայտնութեան կողմնակից էր, դարձաւ կուտողներու կողմը:

Անկից յետոյ կուիւր բռնկեցաւ նաև ներքին ճակտուն վրայ, փոխադրուեցաւ խաղաղաւէրներու և պատերազմաւէրներու միջև, որ քանդեց, քայքայեց լքէութեան ներքին կեանքը:

Մինչ երեսուցէմ պաշարուած էր հռովմական զօրքէն, աստի՛ն, քաղաքին մէջ կուտակցութիւնները իրար կը բռնէին: Միջեկանները կը կոչուէին կուտի ծաղրայից կուտակիցներ, ասոնք կը կրէին փոքրիկ դաշույններ (siccae կոչուած), զոր կը զործածէին հասարակաց հաւաքոյթներու մէջ, իրենց հակառակորդները սրանք ընելով, խառնհաղանչին մէջ խոյս տալու:

Ասոնք էին որ սպաննեցին խաղաղաւէրներու պիտոնէն Անանուսը և Յոռուսը, որոնք կը ջանային կեցնել պատերազմաւէր հասանքը ու համոզել ժողովուրդը Հռովմի հետ հաշտութիւն կնքելու:

Անանուսի մահով սկսաւ երեսուցէմի կործանումը(*). Այն օրը որ հրեաները իրենց Բաբելոնի քաղաքին մէջ մօրթեցին, որ իրենց փրկութեան հանապարհ ցոյց կուտար, այն օրէն սկսան քանդուիլ քաղաքին բերդերը. հրեաներու դատը կորուսուած էր:

(*) Հայֆաի մօտ նաւահանգիստ, բանդուած 1265 Ք. Վ.:

(**) Յովսէփոս, Հրեական պատմ. Բ. Հատ. Գլ. 14:

(***) Յովսէփոս, Ապիոնի ղեմ. Ա. 26:

(*) Յովսէփոս Գ. 5:

Այս միջոցին էր որ սպանուեցան երեւոյ կայ-
որը Լեւոյմի մէջ։ Մայրաքաղաքը երկու տարի
շարունակ թատր զարմա քաղաքական կռիւնե-
րու։ զարեցան կռիւնները երուսաղէմի շուրջ և
հրեաները ժամանակ չհիւսցան պատրաստուելու։

Երկու տարուան այս շրջանը լեցուն է եղբայ-
րապան պայքարներով։ Թաղապետներու ան-
հուման յետոյ այս անգամ պատերազմի կուսա-
կիցները իրարու դէմ ելան ու սկսան իրար փը-
ռացնել։ (Կիշլայա, Սիմոն Բար, Կորաս և Եւդո-
միասա), մինչև որ Վեպասիանոս կայսեր զա-
ւակը, Տիոտոս, մեծ բանակով մը եկաւ, պաշարեց
երուսաղէմը, մինչ քաղաքին մէջ հրեաներու
ներքին կռիւը կը շարունակուէր (70 Ք. Վ.)։

Հելլական պատմութեան անկէն անկեալ չըը-
շանն է այս։ Հրեաները այն ատեն միայն ուշքի
եկան, երբ երուսաղէմի պարիսպները երեք տե-
ղքէք սկսան փուլ գալ ու ժողովուրդի գոռում
գոյնում և լաց ու կոծի աղաղակները լեցուցին
երուսաղէմի փողոցները, այն ատեն միայն կըը-
ւաղուեցաւ մէջ զնդանուր պաշտպանութեան հա-
կատ կազմուեցաւ։

Հռոմէականցիները, սարսափած հրեաներու
գոռում գոյնում, պահ մը քաղաքէն դուրս քաշ-
ուեցան, նորէն սկսեցաւ համար յարձակումը։
Խոհեմներ, այս զաղալին սիրտ առած, խըն-
ղեցին պատերազմանէնքներէն, որ հաշտութեան
զիմում կատարուի հռոմէականցիներին մօտ։

Արտը վրայ Բարիոնիմբերը, զայրացած՝ կրակի
տուին պաշարի մթերանոցը, սովի մատներով
քաղաքը։

Բոտ Թալմուտի միայն հրեայ երեք հարուստ-
ներու ամբարած պաշարը ի վիճակի էր քաղաքի
բնակչութիւնը 21 տարի պարենաւարելու։

Բարիոնիմբերու այս յուսահատական քայլը
հոգեբանականով կարելի է մեկնել ոչ թէ տա-
ւաբանական դատողութիւնով։ Անոնք նկատած
էին որ իրենց զատը կորսուած է և անկումը մո-
տայուտ, ուստի փութացուցին յուսահատական
անկումը, ամենուն ունչացումը, փնացումը, ու-
րովնետն։ Ս. Քաղաքի անկումէն յետոյ այլևս ոչ
մէկ հրեայ իրաւունք չունէր ապրելու։ Հրեական
բնութեան փնացնելու այս նկարագիրը յատկա-
նշական է, երբ ան իր գոյութիւնը ժողովուրդած
ստեղծ է, իր հետ կը քայլայայտէ, կը տանի ինչ որ
կանգուն է։

Թաբի Բէն Սաքայի խորհուրդին վրայ հրեա-
ները հաշտութիւն առաջարկեցին հռոմէականցի-
ներու։

Ճշտ ու աղել յանձնել և անձնատուր Ըլ-
լալ՝ եղաւ պատասխանը։

Ասիկա կը յիշեցնէր Կարթագինէի պայա-
րադեբերուն տրուած պատասխանը. «Յանձնեցէք
ձեր զէնքերը և քաղաքը լքելով ժողովն երկու
մղոն հեռու բնակեցէք»։ Որ ուրիշ բան չէր նը-
շանակէր, այլ՝ անձնապաշտութիւն։

Հրեաները մերժեցին։ Պաղեստինը զբաղող
բանակներուն յաղթած էին, այդ պզտիկ յաղ-
թանակներով կուրացած, և իր յուսային դեռ դի-
մաղելը Լեւոյմի։ Ասիկա փոքր ժողովուրդներու
թիրութիւնն է, գիտակցութիւն չունենալ սեպա-
կան ուժերու։

Մայրաքաղաքները տէնը էին քաղաքին,
առանց արտօնութեան ոչ ոք իրաւունք ունէր
քաղաքէն դուրս ելլելու։ Թաբի Եսիան Բէն Սա-
քայի ստեղաւ որ անկարելի է փրկել քաղաքը,
տեսաւ թէ ինչպէս խախտուած է համայնքի կարգ
կանոնը, մտածեց զաղտնի հեռանալ Երուսաղէմէն
և հրէական նոր կեանքի կեդրոն մը հաստատել։

Թաբիին գիմարց հնարքի մը, ան տուտ մեռել
ձեւապէս և արտօնութիւն առին աշակերտները
անոր մարմինը քաղաքէն դուրս տանելու։ Երբ
քաղաքէն դուրս եկաւ, զիսեց Լեւոյմայեցիներուն
և խնդրեց որ Եսիան քաղաքը իրեն շնորհեն,
այնտեղ զպրոց մը հիմնելու համար։ Լեւոյմայե-
ցիները կատարեցին անոր խնդիր անգար։

Յերոթէմը կըրօնական հապաքողութիւնը և
պետութիւնը մէկ գծի վրայ կը դնէին։ Որքան
ատեն որ տահաւը և Սըրուսթիւնները գոյութիւն
ունէին, այնքան ատեն գոյութիւն ունէր հրեու-
թիւնը, տահաւրին կործանումը կը նշանակէր հը-
րեութեան վախճանը։ Ի գլխի ամէն բանի կ'ու-
ղէին կռիւը վերսկսել, քաղաքական ողջախո-
հութիւնը ոչինչ կ'արժէր ասոնց համար։

Ֆիտտեղով հանգեմ որ պիտի փնանան, սկսան
կռիւը։ Անոնց համար անիմաստ էր հրէական
կեանքը՝ առանց տահաւրի, անարժէք էր հրէու-
թիւնը առանց պետութեան։

Խոհեմները կ'ը տեսնէին հրէութեան գոյու-
թեան սպառնացող վտանգը, պատրաստ էին ան-
կախութեան, պետութեան գաղափարը զոնկ գո-
յութեան գաղափարին համար, փրկելու համար
հրէութեան Ֆիգիպական գոյութիւնը։ Անոնց հա-
մար Երուսաղէմը և տահաւը այլևս պէտական
արժէքներ չէին ներկայացնէր, զոր պէտք էր
պահել կամ անոնց հետ բնակիչ ըլլալ։

Երուսաղէմ ինկաւ (70 Ք. Վ.)։

Եսիանի մէջ իմարին, երբ լսեց Երուսաղէմի
կործանումին լուրը, պատռեց իր հագուստները,
լացաւ իր աշակերտներուն հետ։ Այնտեղ ստեղ-
ծեց նոր համայնքի կեանք, որ հեղհեղեղ աղ-
գային գոյն ստացաւ։ Այնտեղ հաւաքուեցան կրօ-
նական Գերագոյն Խորհուրդը, ձեռք առաւ կրօ-
նական զործերու իշխանութիւնը, համայնքի և
աղաթիւնն ստեղծելու շանքը ըրաւ, հինէն նոր
արժէքներ ստեղծեց և շանաց համայնքը նոր կա-
պերով միացեց։

Երուսաղէմի հետ փնացան Յերոթէմը և Բա-
րիոնիմբերը, անոնց համար Երուսաղէմէն դուրս
հրէութիւնը գոյութիւն և նշանակութիւն չունէր։

Թաբի Բէն Սաքայի՝ համայնքը կապեց նը-
քին սերով նոր հրէական գաղափարին, Երուսա-
ղէմի վերածնունդին և Պաղեստինի վերաշինու-
թեան գաղափարին, որ մինչև այսօր հրեաներու
աւանդութիւնը զարմած է։ Ան դէմ եղաւ քա-
ղաքականութեան և կրօնքի միացումին, գէտ Ե-
զաւ կեղծ մեծականութեան և քրիստոնէութեան
շարժումին։

Երուսաղէմի կործանումէն (70 Ք. Վ.) վաթ-
սուն և հինգ տարիներ յետոյ վերջին անգամ ըլ-

լալով կը հանդիպինք հրեայ անկախութեան զինւած փորձի մը: Բար Գոխպա էր առաջնորդը այս ըմբոստանութեան: Հռովմայեցիներու՝ իշխատութեան զէմ զբաժ արգելքը զայնացուցած էր հրեականին: Բար Գոխպա, զգոհներու զուտն անցած, գրաւեց Երուսաղէմը, ապա չկարենալով զիմաղքել հռովմական ուժերուն՝ քաղուեցաւ Փեթար ամրոցը, ուր իր հետեւողներուն հետ սպաննուեցաւ Աղբրիանոս կայսեր Սեփերիոս զօրապետէն (135 Ք. Վ.): Իրմով լիբըլ գտաւ հրէական անկախութեան ամէն շարժում: Հրեաները ցըրուեցան աշխարհի վրայ:

Երուսաղէմ ընկալուածինը արգիլուեցաւ հրեաներու համար. կոչուեցաւ Ալէլա կապիտոլինա (Aelia Capitolina):

Քրիստոնէութեան տարածմամբ ան զարձալքիստնէութեան Սուրբ Փաղաքը, Հրեաները թէ՛ զարէն սկսեալ նորէն հաստատուեցան Երուսաղէմի մէջ և Պաղեստինի այսօրուան հրէական հիմը գրին:

ՆՄՈՅՆԵՐ ԱՐԴԻ ԶՐԵԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵՆԷՆ

ԱՒԱՋ ԵՒ ԱՍՏՂԵՐ

Ս. ՖՐՈՒԿ

Լուսինը կը ծալի, աստղերը կը փայլին, Գիւտերը կը սառնի յետեւ եւ հովիտին վրայէն, Առջեւ քաջուած է ճին զիրք, Կը կարգամ ու կը կարգամ զայն ծաղիւտեղը անգամ:

Կը կարգամ թանկագին սուր խոսք, Եւ կը յիշեմ ծայն մը. «Կ'երկնում, ի՞մ ծոցովուրդ, Դու պիտի ըլլաս երկինքի աստղերուն պէս, Պիտի ըլլաս ինչպէս աւազը ծովու փինիս:

Աւարի՜ աշխարհի, Բու խոստանդ Բառ մը իսկ անկասար չի մնաց, Պիտի կասարուի Բու սուր կամիդ, Ամէն ինչ իր ժամանակին եւ իր սեղը:

Եւ մէկը կասարուած է արդէն, Այդ մէկը, կ'զգամ ես ամէն բալլափոխի, Որ մենք ուրի թշուոյն եմք դարձեր, կամ աւազ ծովու, Ջու մաղ իր օտին օտի կ'առնէ:

Աստուծ իմ, ճիւղ ու ճիւղ աւազ ու բար, Ճուած, այսեղ, այնեղ նեղուած, Ատօրի եւ ծաղի ստափայ, բայց աստղեր... Ատօրերը որ կը լուսավարին... աստղեր, «Լուսնացիք» ո՞վ Տէր:

ԱՍՏՈՒԱՐ ԿԸ ՀԱՐՑՆԷ

Ի. Լ. ԲԵՐԷՁ

Աստուած կ'ըսէ, Ամբողջ աշխարհը կը լեցնեմ, Ինչու ինձ համար ջանար կը լինես, Ուտելիքի եւ խնայելիքի պէտք ունի՞մ, Ինչու ինձ զոն կը մատուցես:

Եւ աղօթք, ինձե՛ք կը խնդրես Որ Բու յստիւնապահեցնես զաստուած ըլլամ: Եւ եթէ կ'աղօթես, ինչու կը պոռաս, Ձիս խուլի սե՛ղ կը ղնես:

Բազուկները կը տարածես, Գիտեմ թէ որքան երկայն են անոնք, Գլուխը գետին կը խոնարհեցնես, Մտածո՛ւմ է որ կը պահես ինձե՛ք:

Վ.ԵՐՋԻՆ ԵՐԳԸ

Ս. Լ. ՇԱԼՊԵՐՆ

Երբ Աստուծոյ հաւատալէ դարբեցամ, Անոնք մէջէն անկայացաւ Սէր խնայիք, Ջուր ինկամ, խեղդուեցաւ կ'առնիք, Ու ամառոյն մէջ ինքզինքնին կ'սկսեցին:

Երկինք եւ ցուր բաժնուեցան իրարմէ, Անառնին մէջ զարբեցաւ երգը թռչնոց, Ժանգոսեցաւ մանգաղներն ու գետնիցին, Ու առօր անգամ ընցաւ արեւը մէջ:

Ու երկիրը դարձաւ անբեր, անապատ, Ամէն ճամբայ խափանուեցաւ ու վերցաւ, Մարգարէն իսկ, ճառած բարի մը վրան, Քարէ տարած կ'երեցաւ . . . :

ԼԱՅՈՒ ՊԱՏԸ ԶՈՒԼԵՐՄ ԱԼԷԿԻՄ

«Ենդրե՛մ, պատմէ՛, շիտէ՛ շիտակ. ուրեմն զուք իսկապէս, իսկ և իսկ ձե՛ր ալքերով տեսա՞ք Լացի Պատը, ճի՛շդ է ու ճշմարի՞տ. ուշադրութեամբ դիտեցի՞ք. պատմեցի՞ք ինձ, խնդրե՛մ, ամէն մանրամասնութեամբ, «Լուսնացիք» ճի՛շդ ու ճի՛շդ, տեղն ու տեղը, ի՛նչպէս, ի՛նչ, «Լուսնացիք»:

Այսպէս խօսեցաւ մեր վարժապետը հրեայի մը, որ նոր էր դարձեր Ս. Երկրէն, Երուսաղէմէն. «Ենդրե՛մ, խնդրե՛մ, նկարագրեցի՞ք ճի՛շդ ու ճի՛շդ, տեղն ու տեղը, ի՛նչպէս, ի՛նչ, «Լուսնացիք»:

Երուսաղէմի հրեան ճշգրտօրէն կը նկարագրէր ինչպէս, ի՛նչը, «Լուսնացիք» ճի՛շդ ու ճի՛շդ, տեղն ու տեղը, ի՛նչպէս, ի՛նչ, «Լուսնացիք»:

Երուսաղէմի ուխտաւորին շրթունքներէն կ'ախաւած՝ այնքան հարցնելիք ունէր ան՝ որ ի ճշմարեց թէ ինչպէս դասարանէն սովորէր մէկ մէկ կորսուէր էին:

Երբ նորէն դասարան մտանք, երկուքը դու խորունկ խօսքի բռնուած էին:

«Լացի Պատը, Լացի Պատը» կ'ըսէր մեր վարժապետը, մեր ամբողջ սրբութիւնն է, մեր ամբողջ թաղաւորութիւնն է, մեր ամբողջ փառքն է այս է ճանցիք, Լացի Պատը, Լացի Պատը . . . և և արցունքներու մէջ փղձկեցաւ:

Թղթմ. Գեմմանէնէն

Փարիզ

Վ. ՄԵՆԷԼԵՆԿ

Ս. ՅԱՎՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

Անցեալ Դեկտեմբեր ամսուան ընթացքին, Ս. Աթոռայն Յօրթի Ժողովը տասն անգամներ ի նիստ գումարուեցաւ իբրեւ Պարզական Մարմին, եւօք. Գեոր. Ասեանը երկու անգամ, իսկ Ընդի. Ժողովը եւթն անգամ:

● Եր. 30 Նոյ. — Իբր յիշուէն Երեսօղակացի եւ գաղթական ազգայիններ, ըստ հրահանգի Ս. Պատրիարք չօր, այսօր շնորհ բերին Պատրիարքարան՝ ի պատիւ Նուիրակ Սրբազանին, ուր խօսեցաւ Հայաստանի եւ Մայր Աթոռոյ մասին: Ապա խմբուեցան խորհրդարանի մեծ սրահին մէջ, թէյստեղանի մը շուրջը, ուր, սիրովոր ըստ իրենք ըրին Ս. Պատրիարքը եւ Ս. Նուիրակը: Գայացած խանդավառութեան մէջ, շուրջ 150 ռուբլի անգղանգիւնեցաւ ի նպաստ Ս. Էլիմանի Մայր Տաճարի վերանորոգութեան:

● Կիր. 1 Դեկտ. — Նուիրակ Սրբազանը քաղաքացի Մայր Տաճարին մէջ մեր առաքինութիւն յերկինս էն բնաբանին վրայ, բացատրելով քաղաքական եւ հոգեւոր կենսութիւն գերազանցութիւնը: — Յետ Ե. պատարագի հոգեւանդոտ եղաւ Տանէն սրբազանին համար Սրբազան Պատրիարքը իր Աթոռէն խօսեցաւ զգաճուած սրտիւ, ներքողը ընելով պատուական հոգեւորականին, եւ ողբալով անոր մահը:

● Դշ. 3 Դեկտ. — Ս. Պատրիարքը եւ Նուիրակ Սրբազանը, ընկերակցութեամբ Տ. Շնորհք եւ Տ. Արթուր արեղանեցաւ, մեկնեցան Գալիլիա, Նազաթէթ. այցելեցին տեղւոյն տնօրինական յիշատակի վայրերը եւ անցան ուղղակի Տիրեբրիա: Դշ. առտու այցելեցին Կաթառնաւոյն աւերակները, շրջեցան Նուիրակեան լճակին ափունքը, եւ կէտերէն քիչ վերջ ուղղակիեցան լայնֆա: Տեղւոյն հոգեւոր հովիւր Տ. Տեաւոր վարդ. եւ տեղական ժողովի անդամներէն Տօքթ. Թօրեան եւ Գ. Եալընդեան ընդ առաջ եկեր էին մինչեւ Նազաթէթ, իրիկունը Նուիրակ Սրբազանը քարոզեց լայնֆայի մատան մէջ, մեծ բազմութեան ներկայութեամբ: Յաջորդ երեկոյին տեղւոյն Փրէրներու զարթոյնի մէջ ըստխօսեց լայնատանի եւ Ս. Էլիմանի մասին: Ժողովորդը հոս ալ նշխարական զոհողութիւններ յանձն առաւ ի նպաստ Ս. Էլիմանի Տաճարին: Ուր, առտու մեկնեցան լայնֆայէ. Նուիրակ Սրբազանը, ի ճանապարհին, ելաւ Թափօր լեռու իրիկնադէմին ժամանեցին երեսուադէմ:

● Եր. 7 Դեկտ. — Անդրիոյ վեհ. Թագաւորին քրոջ մահուան առթիւ Ս. Պատրիարքը հեռագրով խնդրեց Քէնթըրբորի արքեպիսկոպոսէն թարգման լինիլ Ն. Վերնափառութեան մօտ իր անգղանգներուն: — Իրիկունը, Ս. Պատրիարքը, Նուիրակ Սրբազանը եւ Մեհրոյ Սրբազան, Միաբանութեան հետ ներկայ գտնուեցան Ժառանգաւորաց վարժարանի զբական երեկոյթին:

● Կիր. 8 Դեկտ. — Ս. Պատրիարքին գահաակաւութեան ներամեայ տարեգարձը որ անցեալ կիրակի չէր կատարուած, ողբացեալ Տանէն սրբազանի տաղին պատուաւ, այսօր սեղի ունեցաւ պարզ կերպով. եկեղեցւոյ մէջ խօսեցաւ Տ. Մկրտիկ Սրբազան Ազատուէն, պատրիարքարանի Դանիէին մէջ՝ Տ. Մեհրոյ Սրբազան, յանուն աշակերտութեան՝ ուղղած մը կարգաց Թովմաս Երանաշա, իրիկունը սեղանատան մէջ խօսեցաւ Նուիրակ Տ. Գարեգին Սրբազան:

● Բշ. 9 Դեկտ. — Նուիրակ Տ. Գարեգին Սրբազան մեկնեցաւ Անիիցաւ: — Տ. Միւռնէ վարդ. որ շարաթ Յուպէ մեկնած էր, վերադարձաւ. երէկ առաջին քարոզը խօսեց էր հետ:

● Դշ. 10 Դեկտ. — Պոլլանդիտ Ն. Պօղոս Պետրոս Նայադէտ Յիսուսեանը այցելեց Ս. Պատրիարքը շուր:

● Դշ. 11 Դեկտ. — Տ. Միւռն, Տ. Ջօզե վարդապետներ եւ Գ. Կ. Նուրեան Յուպէ գացին դատական գործով ու դարձաւ:

● Եր. 14 Դեկտ. — Տ. Մեհրոյ Սրբազան եւ Տ. Մուշեղ վարդ. Յուպէ մեկնեցան:

● Կիր. 15 Դեկտ. — Տ. Հայկազուն վարդապետ քարոզեց Ս. Երանութեան մեր վերնատան մէջ՝ քրիստոնէական հաւատքին կենսագործող ազգեցեղական մասին: Այս շարքում, Բշ. եւ Եշ. ինչպէս նախորդ շարքումս նոյն օրերուն, գուսմարուեցաւ Միաբ. ընդհ. ժողով ի նպատաւութեան նախորդ տարւան վարչական տեղեկագիրներուն:

● Եր. 21 Դեկտ. — Ս. Պատրիարքը Տ. Կիւսեղ վարդապետի հետ այսօր այցելութիւն տուաւ Անիլիքան եպիսկոպոսին, լնտոնէ դարձին առթիւ, ի շնորհակալութիւն Հայ Առաքածաշուէի 1500 ամեակին առթիւ: Լնտոն, պաշտամունքի մը նախապահութեան եւ քարոզելու:

● Կիր. 22 Դեկտ. — Ս. Կոյսի Ընծայման տօնին առթիւ Հրաշափառի թափօրին նախագահեց ի Դեթօնանի Տ. Մեհրոյ Սրբազան, եւ պատարագեց եւ քարոզեց, Փրիկին մօր անձն ու կեանքը ներկայացնելով իբրեւ տիպար մայրական առաքինութեան:

● Բշ. 23 Դեկտ. — Տ. Պապ վարդ. դարձաւ Յուպէէ, ուր երէկ իր առաջին քարոզը խօսեց էր: — Անիլիքան եպիսկոպոսը փոխադարձ այցի եկաւ Ս. Պատրիարքը շուր:

● Եշ. 26 Դեկտ. — Ս. Պատրիարքը շարժեց, ընկերակցութեամբ Տ. Մեհրոյ եւ Տ. Մկրտիկ Սրբազաններու եւ ուր վարդապետներու, Երեսնադէ շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ Ֆրանկիոյն Միաբանութեան, Լատին պատրիարքարանը եւ Անիլիքան եպիսկոպոսին: — Ապա Պատր. Փոխ. Տ. Մկրտիկ Սրբազան, ընկերակցութեամբ վարդապետաց շնորհաւորական գնաց կաթողիկոսը հասարակութեան:

● Ուր. 27 Դեկտ. — Իսլամներու Բամազան պայրամին առթիւ Ս. Պատրիարքը, Տ. Մեհրոյ Սրբազանը եւ Տ. Հայրիկ վարդապետի հետ այցելեց Միւֆթի Էֆէնտին, Գաղաքապետին եւ կարգ մը իսլամ երեւելիներու:

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՆՈՒԷՐ ՍՏԱՅԱԾ ԵՆՔ ՀԵՏԵԻԵԱԼ ԳԻՐՔԻՐԸ
ԲԱՅԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԱԾՆԵՐԷՆ, ՄԻՒՍ ԱՄԷՆՔԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԶՐԱՏԷՆ

ՄԻՋՈՐԷ. (Գեղամ Սարեան). բանաստեղծութիւններ, պոէմներ, Երևան, Պետհրատ. 1935, 8⁰ էջ 224:

ԵՂԵՔՏՐԱՏԵՆԻԿԱ, (Ն. Մ. Եուզլաշեան) Ա. մաս, բնագիտական դասագիրք. Երևան, Պետհրատ. 1935, 8⁰ էջ 132:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՔՐԻՍՏՈՄՈՍԻԱ, (Տ. Վանցեան և Լ. Վարդուհի) Գրական հաւաքածոյ, գաղութական դասընթացք. Է. տարի, Երևան, Պետհրատ, 1935, 8⁰ էջ 412:

ԼԵՆԻՆԻԶՄ, քրիստոմատիա (Վ. Բիւտարյանի). հատուածական ուսումնասիրութիւն. Երևան, Պետհրատ, 1935, 8⁰ էջ 568:

Նոյնին Բ. պրակը. էջ 468:

ROBINSON CRUSOE, (Daniel de Foe), Վէպ անգղերէն, Նիւ-Եօրք. 8⁰ էջ 419:

TREASURE ISLAND, (R. L. Stevenson), Վէպ անգլ. Նիւ-Եօրք. 8⁰ էջ 363:

UNCLE TOM'S CABIN, (H. B. Stowe), Վէպ անգլ. Նիւ-Եօրք. 8⁰ էջ 467:

HANS BRINKER OR THE SILVER SKATES, (Mary Mapes Dodge), Վէպ անգլ. Նիւ-Եօրք. 8⁰ էջ 304:

KING ARTHUR, (Mary Macleod), Վէպ անգլ. Նիւ-Եօրք. 8⁰ էջ 353:

HEIDI, (Johanna Spyri), Վէպ անգլ. Նիւ-Եօրք. 8⁰ էջ 367:

Այս վեց հատորները նուիրած է Նիւ-Եօրքէն՝ Օր. Ջապէշ Գարբիէլեան:

ՀՆԳՄԱՐԵԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ Սամաթիոյ Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ (Պետրոս Կարապետեան), Յոթնիւնական հրատարակութիւն, Ստանպուլ, 1935 8⁰ էջ 357: Հեղինակէն:

GOLGOTHA ET LE SÉPULCRE, (Prof. Y. L. Arvanitaki), քննադատութիւն Փրահսերէն լիգուով, Ադեքսանդրիա, 1923, 8⁰ էջ 73:

Նուէր՝ Ադն. Տօքթ. Յ. Թաշճեանէ:

ՕՏԱՐԱԶԳԻ ԴԱՐՁՈՒԱԾԻՆԵՐԻ ԳՐԱԿԱՆ ԲԱՌԳՐՈՅԿ, (Յ. Տ. Մինասեան) բառաբան, Երևան, 1935, Պետհրատ, 16⁰ էջ 105:

ՄԱՆԻՇԱԿԱԿՈՅՆ ԲԱՐՁՈՒՆՔՆԵՐ (Վ. Անանեան), երեք վէպիկներ, Գիւղհրատ, Երևան. 1935, 16⁰ էջ 60:

ՊՈՆՆԵՐՆԵՐԸ և առջին օգնութիւնը, (Գ. Մ. Պոպով) բժշկական, Երևան, Պետհրատ, 1935. 16⁰ էջ 83:

ԲՈՂՇԵՒԻԿԵԱՆ ՎՃՈՒԿԱՆՈՒԹԵԱՄԲ բարեխաւել կուսակցական աշխատանքը. (Յովհ. Մելիքեան) կուսակցական, Երևան, Պետհրատ, 1935, 16⁰ էջ 124:

ԱՋ ԹԻՔՄԱՆ ՄԱՍԻՆ, (Ի. Ստալին), կուսակցական, Երևան, 1935. Հայկուհրատ, 16⁰ էջ 167:

ԵՐԵՔ ՃԱՌԵՐ, (Ի. Ստալին) գիւղատնտեսական տեսութիւնք հային. Երևան, Հայկուհրատ, 1935, 16⁰ էջ 206:

ՀՈՂՆ ԸՆԴՄԻՇՏ ՕԳՏԱԿՈՐԾԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ, գիւղատնտեսական արտելներին պիտական ակտեր տալու մասին, գիւղատնտեսական տեսութիւնք և որոշում. Երևան Գիւղհրատ, 1935, 16⁰ էջ 23:

ՀՐԱՀԱՆԳ (ՀՍՍՀ, հոգսողկոմատ անասնապահական վարչութիւն), անասնաբուժական. Երևան, Գիւղհրատ, 1935, 8⁰ էջ 25:

ՀՐԱՀԱՆԳ (ՀՍՀՄ Ժողկոմխորհին կից մթերման կոմիտէի Հայաստանի լիազօրութիւն), գիւղատնտեսական տեսութիւնք հային. Երևան. Գիւղհրատ, 1935, 8⁰ էջ 30:

ԳՈՐԾԱԴՈՒՄ ԱՐԵՑ, (Լօնէան) վիպակ, Երևան, Պետհրատ, 1935, 8⁰ էջ 31:

ԱՆՈՒՇ ԶԻՆ, (Խաչիկ Դաշտենց), մանկական բանաստեղծութիւն, Երևան, Պետհրատ, 1935, 8⁰ էջ 15:

ՄԱՐԵԻՆԻՔ, Օրտոթեքիք, Քաղաքական, Տնտեսական և Գրական: Ե. Տարի: Ուղմազարպետ՝ Ուրէն Ճամհեան: Հասցէ: B. P. 1203, Galata, Istanbul: ԲՃՆ. տրկ-200 ֆրանք: